

hoofdstad te behouden van een sekte, inplaats van de stad tot zetel te maken van de eredienst van de ware God, die de naties vrij had geschapen. Hoewel hij werd toegejuicht, was het duidelijk, dat de aanwezigen zich minder voor dit vraagstuk interesseerden. De tweede dag sprak Bakoenin, en zelfs zijn tegenstanders moesten erkennen, dat zijn rede meeslepend en groots van opzet was. Hij richtte zich rechtstreeks op de verenigde volkeren van Europa als een bereikbaar ideaal.

„Ik ben een vijand van alle oorlogen, alle veroveringen. Als de ongehoorzaamste onderdaan van het Russische keizerrijk sta ik voor u. Met het patriottisme heb ik afgedaan. Ik schaam me niet, voor u te verklaren, dat indien het tsaristische Rusland ooit zou pogen, een krijg te ontketenen, ik wens, dat zijn legers verslagen zullen worden. Wat het Russische volk kan redden, dat is slechts een federatie van socialistische gemeenschappen na het vernietigen van de centrale staat. Eens en vooral moeten wij al deze valse beginselen prijs geven van nationalisme en patriotisme, die de laatste jaren zijn uitgevonden door de despoten van Frankrijk, Rusland en Pruisen, alleen om het verheven beginsel der vrijheid te verstikken. Nationalisme is geen beginsel, het is een feit, en als zodanig niet wettiger dan individualisme. Natuurlijk, elke natie, klein of groot, heeft het onbetwistbare recht, zichzelf te zijn, en te leven naar haar natuur. Maar dat recht is slechts het resultaat van het universele beginsel der vrijheid.

„Nationalisme is geen principe. Rechtvaardigheid wel. En de vrede zal slechts kunnen worden gehandhaafd, indien de nationale belangen zullen worden vervangen door de internationale rechtvaardigheid, indien de centrale soevereine staten verdwijnen en plaats maken voor een federatie der vrije volkeren. Wereldvrede zal onmogelijk zijn, zolang de gecentraliseerde staten bestaan. Wij moeten hun vernietiging wenssen opdat op de puinhopen van deze gedwongen eenheden, die van boven af zijn opgelegd door het recht van gezag en verovering, vrije eenheden kunnen verrijzen, georganiseerd, van onder op, door de vrije

federatie van gemeenten in provincies, van provincies in naties, van naties in de Verenigde Staten van Europa.”

De toejuichingen waren overweldigend. Dat was „het nieuwe geluid, waarop de door oorlogsangst bevangen volkeren hadden gewacht”. Maar het was niet de sfeer, waarin Garibaldi kon ademen. Hij verliet het congres reeds na de tweede dag. De rechterzijde betwistte het standpunt der linksen. Op de vierde dag, nadat het oorspronkelijke enthousiasme was verdwenen en klein gekrakeel de stemming had bedorven, werd een tamme resolutie aangenomen, voor allen aanvaardbaar, waarin een „Liga voor vrede en vrijheid” werd ontworpen, welke jaarlijkse congressen zou houden. Een permanent bestuur werd gekozen, en voorts verklaarde men zich tegen staande legers, tegen onkunde en nationale vooroordelen, voor de verbetering van het lot der werkende en bezitloze klassen. Aan het slotbanket werden toasts uitgebracht, die echter nu eens de linksen, dan de rechtse democraten hinderden. Bakoenin hield het midden, door in zijn rede te hopen, dat alle democraten in de wereld zich zouden aansluiten voor de ware rechtvaardigheid door federalisme, socialisme en anti-theologisme. Hij maakte deel uit van het dagelijks bestuur, en zou niet rusten, voor hij dit had bekeerd tot zijn denkbeelden.

II

STRIJD IN DE LIGA

Bakoenin, die in Italië nimmer in het openbaar was opgetreden en eerst nu zijn denkbeelden klaar begon te formuleren, werd in Zwitserland een opzienbarende figuur. Prinses Obolenski, hoewel minder vorstelijk gehuisvest dan in Italië, nodigde hem uit, wederom haar gast te zijn in Vevey. Haar minnaar, Moroczkowski, trachtte thans — practisch socialist — zijn eigen brood

te verdienen als fotograaf. Van de Italianen was nog slechts Gambuzzi, terwille van Antonia, aanwezig. Overigens werd de prinses thans omzwermd door jonge en opstandige Russen, die het meer van Genève als hun Europese centrum beschouwden. Onder hen vond Bakoenin Sjoekowski terug, die in Londen een gedelegeerde van „Land en vrijheid” was geweest. Hij verbleef in een vriendelijk huisje met zijn vrouw en schoonzuster, Olga Lewasjow, wier echtgenoot haar in staat stelde onbekommerd te leven, en zelfs anderen te laten leven. Bakoenin was ook hier dikwijls te gast. Hij ontmoette er een andere jonge Joodse Rus, Oetin, die in Italië reeds de beschermeling was geweest van de prinses en nu met zijn vrouw bij de Sjoekowski's inwoonde. De broer van Serno-Solowjewitsj, een nerveuze en onberekenbare jongen, Michael Elpidin, die een drukpers wist te bemachtigen, en Benoît Malon, de minnaar van Madame de Champseix, een romanschrijfster, behoorden tot dit gezelschap van bohémiens.

Gaandeweg echter streed Bakoenin op twee fronten. Hij was wars van het communisme, dat de staat wilde veroveren, sterke centralistische partijen wilde scheppen, en hij gaf er de voorkeur aan, zich sociaal-democraat of collectivist te noemen. Maar ook tot Herzen richtte hij het verwijt, dat deze een te grote vriend van de staat was. „Een sociale omwenteling,” zo schrijft hij Herzen, „is zonder een politieke onmogelijk.” Zodra evenwel de mogelijkheid van een politieke omwenteling, welke de staat aantastte, zichtbaar werd, dreef Herzen naar rechts. „Men beefde voor je. Maar nu is niemand meer bang van je. Ieder heeft je frontverandering bemerkt, en ziet, dat je tot de letterkundigen behoort, tot de adel, en niet tot het volk. Zulk een compromis heeft echter ook in Italië Mazzini en Garibaldi voor het volk verloren doen gaan. Nu voor het eerst een waarachtig revolutionnair feit in Rusland heeft plaatsgevonden, de aanslag van Karakosow op de tsaar, scheld je op de nihilist en prijs je de boer, die de tsaar redde.” Later nog, toen Herzen zich beklaagde over de ondankbaarheid der jongeren jegens hem, antwoordde

Bakoenin hem hard en onverbiddelijk, meester van het terrein.

„Je wordt werkelijk oud. Je kunt boos worden als een oud vadertje. Je twijfelt en vertwijfelt aan de jeugd. Maar het is verkeerd, neer te zien op de jonge generatie. Al het oude verdwijnt, en daarmee ook de oude zeden. In de jonge geslachten leeft ernst en hartstocht voor gelijkheid, arbeid, recht, vrijheid en rede. Zij zijn beter dan de fatsoenlijke ziellose lichamen van vroeger.”

Van de Liga was Gustaaf Vogt nu president. Daar de bijeenkomsten van het bestuur in Bern plaats vonden, ontmoette Bakoenin er geregeld de Vogts en de Reichels, zijn oude trouwe vrienden. Reichel, die eens met hem had rondgezworven in Brussel en Parijs, was met een Russische gehuwd en bood Michael een tweede tehuis.

De Russen en Polen vormden in de Liga de linkervleugel, Zwitsers en Fransen de burgerlijke groep, en van de andere landen zag men de gedelegeerden ongeregeld of nimmer.

Bakoenin poogde aan de Liga een nieuw program op te dringen. Hij had het ontwikkeld in een lang artikel, dat de titel droeg: „Federalisme, socialisme, anti-theologisme”. Het was de uitwerking van zijn op het congres gehouden rede en vertolkte in de kiem een anarchistische gedachte, die van een vrij, op federaties gegrond socialisme. Het was Gustaaf Vogt, die zijn ideeën verwierp.

„Je ganse opvatting over federalisme zou de maatschappij eenvoudig vernietigen. Je vergeet, bij je strijd tegen de staatsdwang, dat de staat slechts de uitdrukking is van een andere en natuurlijke gedwongen organisatie: de gemeenschap. Dat niemand de vrijheid heeft, noch de mogelijkheid, haar te verlaten. En dat die gemeenschap is gebaseerd op een even autoritaire kern: de familie. Jij kent het begrip van de familie niet. Jij hebt geen gezin gesticht. Maar het kind, dat er in opgroeit, ontwikkelt zich niet vrij. Jouw opvattingen zouden leiden tot de volkomen ontbinding, tot de anarchie.”

„Ik spreek niet van kinderen. De volwassen mens kan oordelen over wat zijn ouders, de priesters, de politici, hem hebben geleerd. Hij kan dit alles negeren, omdat hij nu zijn waarheid in zichzelf ontdekt.”

Overeenstemming was niet mogelijk. Wel nam het bestuur, onder de druk van zijn overtuigingskracht, op 1 Juni 1868 een resolutie aan, waarin de Liga zich uitsprak over drie problemen: het religieuze, het federalistische en het socialistische. Godsdienst moest als een zaak van het individueele geweten uit de politiek worden geweerd evenals uit het openbare onderwijs. De Verenigde Staten van Europa konden slechts tot stand komen door federatieve organisatie van volksinstellingen, gebaseerd op gelijkheid voor ieder, op autonomie der gemeenten en provincies. En ten derde „eist het huidige economische stelsel een radicale verandering indien wij die gelijke verdeling van welvaart, arbeid, vrije tijd en opvoeding willen verwerkelijken, welke een grondvoorwaarde is voor de bevrijding der arbeidende klasse en de opheffing van het proletariaat.”

Toen Bakoenin indertijd naar Italië vertrok, uitgenodigd door Marx, om leden te werven voor de Internationale, had hij er zich toe bepaald, zijn eigen Internationale broederschap te vormen, zij het zonder groot succes en op geheime wijze. Doch zeker was de Internationale niet door hem vergeten. Op het vredes- en vrijheidscongres had een woordvoerder namens dit lichaam een rede gehouden. Marx had bovendien Bakoenin niet uit het oog verloren, en hij zond hem in September 1867 een exemplaar van zijn „Das Kapital”: het eerste deel. De jonge Elpidin was lid geworden van de Zwitserse sectie, nadat de internationale een congres had gehouden te Lausanne, waar de Zwitser Guillaume een goede indruk op hem had gemaakt. In de zomer van 1868 werd ook Bakoenin lid van de afdeling Genève van de Internationale Arbeidersbond.

In de Liga ijverde hij thans voor samensmelting met de Inter-

nationale. Het bestuur van de Liga was weerloos tegen zijn overredingskracht. Het stelde aan het komende congres de volgende resolutie voor:

„Teneinde een weldoende en actieve kracht te worden moet onze Liga de zuivere politieke uitdrukking worden van de grote sociaal-ecoomische belangen en beginselen, welke thans zo roemrijk worden ontwikkeld en verbreid door de Internationale Arbeidersbond van Europa en Amerika.”

Bakoenin zelf schreef aan Caesar de Paepe, zijn Belgische oude makker uit de Internationale broederschap, om deze te verzoeken, hem, Bakoenin, op het congres der Internationale te verontschuldigen voor zijn afwezigheid, en het een schrijven van zijn hand over te leggen met een uiteenzetting der beginselen van de Russische sociale democratie. Maar de Internationale, streng geleid door de aanhangers van Marx, erkende geen mededingende Liga. Een resolutie werd aangenomen, waarin werd verklaard, dat „de gedelegeerden van de Internationale menen, dat de Liga naast de Internationale geen reden van bestaan heeft, en dat zij dit lichaam uitnodigen zich bij de Internationale aan te sluiten en zijn leden, zich aan te melden voor de toelating tot een van de secties der Internationale.”

De uitnodiging aan de Liga, zichzelf te ontbinden, wekte wrevel. De rechtervleugel triomfeerde, nu het bestuur met zijn overborden stap zich zo zeer had geblameerd. Bakoenin's wantrouwen jegens Marx was onmiddellijk herleefd, en hij sprak van een kliek, waarvan het middelpunt ongetwijfeld Marx moest zijn. Michael voelde zich persoonlijk beledigd, en beloofde, op het tweede congres van de Liga het antwoord niet schuldig te blijven.

Doch dit congres, dat in September te Bern bijeenkwam, was weinig geneigd Bakoenin aan te horen, sinds deze zo onverholven het standpunt verdedigde der Internationale. Ook al deelde hij niet de inzichten der nu leidende Duitse communisten, met het kapitalisme had de Rus gebroken.

III

NAAR DE ANARCHIE

Het tweede congres van de Liga werd een troosteloosstemmende mislukking. Bakoenin, die het bestuur had kunnen winnen, stond nu tegenover een kleine groep van gedelegeerden, die wisten wat zij wilden. Ontwaakt uit de verdovende frazes van het eerste congres, zagen zij, dat de Liga in socialistische, ja communistische richting werd gedreven. En zij besloten, zich te verzetten.

De motie van Bakoenin was op zichzelf niet zo heftig, dat aan de burgerlijke gedelegeerden de haren te berge moesten rijzen. Maar zij voorvoelden, dat, zoals Marx de communisten leidde, Bakoenin bezig was een nieuwe stroming te wekken en te beheersen, die hij sociaal-democratisch noemde of collectivistisch, en die het pure anarchisme tot gevolg moest hebben. Hij beriep zich op het feit, dat „de economische en sociale gelijkwording van klassen en individuën de dringendste kwestie was geworden en dat zonder haar geen recht, vrijheid en vrede mogelijk waren.” Het congres moest zich met de studie van deze zaak bezig houden.

„Er bestaat geen twijfel, dat — indien wij ons zelf als niet meer dan als loutere bourgeois beschouwen, indien wij door onze belangen of vooroordelen bewogen — niet in staat zijn tot een ruim en oprecht begrip van de beginselen der rechtvaardigheid, zoals zij zich thans openbaren in de strijd tussen arbeid en kapitaal — met al hun gevolgen, hun theoretische en praktische verwerkelijking — indien wij, als oneerlijke kooplieden, aan de arbeiders maar een snippertje aanbieden van hun recht — dat zij dan zullen weigeren, iets met ons te maken te hebben. Zij zullen duizend maal gelijk hebben, ons af te wijzen. We zullen geen soldaten vinden voor ons vredesleger, en ons hele werk dat wij hebben ondernomen, zal ten verderve worden gevoerd door gebrek aan kracht en steun.”

„Communisme, communisme,” riepen de anderen. „Als lid van de Internationale wil je ons inlijven in dit lichaam, dat de maatschappij met een revolutie bedreigt. . .”

„Ik haat het communisme,” riep Bakoenin. „Het is de ontkenning van de vrijheid, en menselijkheid zonder vrijheid is voor mij ondenkbaar. Ik ben geen communist, omdat dit alle krachten der maatschappij concentreert en opslokt ten bate van de staat, omdat het onvermijdelijk leidt tot de concentratie van de eigendom in de handen van die staat. Wat ik wens is, dat de staat zal verdwijnen, dat het beginsel van het gezag en van de voogdij, dat eigen is aan de staat, worde uitgerukt, omdat het onder het mom van veredeling en beschaving tot nu toe alleen de mensheid heeft verslaafd, vervolgd, geëxploiteerd en bedorven. Ik wil, dat de gemeenschap, en de collectieve of sociale eigendom van onder op worden georganiseerd, door vrije associaties, niet van boven af, door welk gezag ook, opgelegd. Wat ik wens, is de afschaffing van de staat, van de persoonlijk geerfde eigendom, die niet anders is dan een staatsinstelling, een onmiddellijk gevolg van de beginselen van die staat. In deze zin, mijne heren, ben ik collectivist, geen communist. . .”

Bakoenin werd slechts gesteund door de Russen, de Polen, de Italianen, en door een aanwezige Amerikaan. De anderen rezen tezamen op, om zijn suggestie te breken, hem te doen neerstorten van de hoogte, vanwaar hij zijn vervloekingen slingerde tegen de staat. Nog twee maal voerde Bakoenin het woord, over de godsdienst, die een gevolg zou zijn van de gezagsverhoudingen in de samenleving, en over het nationalisme, waarin de kuddegeest de menselijkheid bedreigde. Toen Mroczkowski hem als Pool de hand drukte, en men schreeuwde, dat de Slavische nihilistische driften Europa bedreigden, verloochende hij nadrukkelijk het tsarisme en het Slavische imperialisme.

Hij tartte de Duitsers, van hun expansiedrang afstand te doen, zoals de hier aanwezige Slaven het deden.

„Wij vertegenwoordigen hier de jongere generaties der Sla-

vische volkeren, ik zelf vertolk de gevoelens van het werkelijke Russische volk. Welnu, ik erken het recht op vrijheid van alle onderdrukte minderheden, van de Finnen, de Balten, de Polen, de Oekrainers. Laten de Duitsers hier het recht erkennen op bevrijding van de Polen, van Sleeswijk, van de stad Triëst, die meer Slavisch is dan Italiaans, en zeker meer Italiaans dan Oostenrijks."

De Duitsers zwegen. Bakoenin gaf geen kamp. Hij bezwoer het congres te begrijpen, dat het bestaan van de staat de vrede onmogelijk zou maken, de negatie van recht, vrijheid, vrede en moraal zou zijn.

„Er is verschil in methode, in graad, maar in wezen zijn ze alle dezelfde. Het geheime ideaal van de Europese staten is,” zo ging hij voort, „een machtig Rijk als het tsaristische Rusland. De Europese staten drijven in dezelfde richting, voorzover de openbare mening het niet verhindert, voorzover de nieuwe maar reeds machtige solidariteit der arbeidersklasse het niet voorkomt. Zij draagt in zich het zaad van de vernietiging van de staat. Slechts een zwakke staat kan deugdzaam zijn, en zelfs hij is verdorven in zijn gedachten en wensen. Zo kom ik tot deze conclusie: Wie met ons de vestiging wil van vrijheid, recht en vrede, de zegepraal van de menselijkheid en de volledige bevrijding der massa's, hij moet de vernietiging willen van de staten en op hun puinhopen een wereldfederatie willen stichten van de vrije voortbrengende associaties van alle landen. . .”

Maar Bakoenin's vonnis was reeds geveld. Zijn nederlaag was zeker. Hij trok zich terug en wierp met een harde slag de deur achter zich dicht.

„Indien dan de meerderheid van dit congres zich zo harts-tochtelijk uitsprekt en zo nadrukkelijk verklaart tegen de economische en sociale gelijkwording der klassen en der mensen, en daar wij als sociaal-democraten, dat wil zeggen als ernstige en consequente vrienden van vrede en vrijheid, geen enkel program van actie kunnen onderschrijven, indien het niet deze be-

ginselen wil verwerkelijken, achten wij het een plicht, de Liga te verlaten.”

Hij ging niet alleen. De Rus Sjoekowski, de Pool Mroczkowski, de Italiaan Gambuzzi, de Franse geleerde Elisée Reclus volgden hem.

„Wij hebben de Liga als werktuig pogen te gebruiken,” zei Bakoenin in alle oprechtheid, „zij bleek onbruikbaar. We werpen haar weg. Laten wij een ander zoeken. Het ligt voor de hand: het zal de Internationale Arbeidersbond zijn. . .”

IV

DE ALLIANTIE

Niet eenzaam en zonder escorte zou Bakoenin binnentreden in de Internationale. Hij had zich door zijn broederschap van Florence en Napels vele vrienden gemaakt in alle landen, en stage en volhardende correspondentie had banden gesmeed met kameraden, die hem in de Internationale zouden bijstaan. De broederschap was officieel nimmer ontbonden en vele geestverwanten beschouwden zich nog als de adjudanten van de grote aanvoerder. Nu, uit de Liga tredend, en met het plan, de Internationale te dienen, schaarden zich naast hem een groot aantal van hen, die hem in de Liga hadden leren kennen. Ze zwermden uit, om het nieuwe evangelie te verkondigen. Gambuzzi stichtte een sectie in Napels, Fanelli, een minder op de voorgrond tredende, maar toegewijde vriend, trok naar Spanje en wist er in te slagen in Barcelona en Madrid afdelingen in het leven te roepen.

In Zwitserland wilde Bakoenin zijn aanhangers organiseren in een bijzondere federatie, welke hij dan zou kunnen doen toetreden tot de Internationale. Hij noemde haar de Sociaal-democratische Alliantie, welke propagandisten, apostelen, organisatoren zou kweken voor de grote zaak van het socialisme. De

grondslagen van de nieuwe Alliantie waren bekend: gelijkwording der klassen en individuen, opheffing van het erfrecht, godsdienstloosheid, gelijke opvoeding voor ieder, strijd tegen het patriottisme en het geleidelijk terugbrengen van de autoritaire staat tot de eenvoudige functie van het beheer der openbare diensten.

Het was in Genève, waarheen Bakoenin in October 1868 uit Vevey heentrok, dat de Alliantie haar zetel vestigde. Hij kon nu rekenen op Becker, die voorheen Marx' vertrouwen had genoten, op Perron, en op anderen, die er in slaagden, te organiseren. De sectie-Genève van de Alliantie werd door hen krachtig en levensvatbaar. De Internationale was nog klein, en het toetreden van de nieuwe bond scheen Bakoenin een versterking toe. Hij had grote invloed in de Spaanse en Italiaanse groepen, in Frankrijk, en niet minder onder de reeds bestaande secties van de Internationale in Zwitserland. Guillaume onder anderen was zijn denkbeelden toegedaan.

In December 1868 verzocht Becker namens de Alliantie toelating tot de Internationale. Zij was echter geen afdeling, geen locale sectie, doch een verbond van groepen. Marx en Engels duchtten verraad, en vreesden, dat de onder hun invloed staande kernen zouden worden overstemd door de onstuimige Romaanse en Slavische secties, waarvan de geestelijke leiders in Zwitserland vertoefden.

„Bakoenin,” zo schreef Marx aan Engels, „is minzaam genoeg, zich bereid te verklaren, de arbeidersbeweging onder Russische voorgedij te plaatsen. Dat brouwsel kookt hij nu al twee maanden. Ik dacht, dat zijn plan een doodgeboren kindje was, en om Becker niet te kwetsen, meende ik, dat het het beste zou zijn, het, indien het nog enig teken van leven gaf, zijn natuurlijke dood te laten sterven. Maar de zaak is ernstiger gebleken dan ik dacht. Wij kunnen er niet stilzwijgend aan voorbijgaan uit eerbied voor de oude Becker.”

De Generale Raad van de Internationale verwierp in beginsel

het verzoek tot toelating van de Alliantie. Maar in de eerste plaats zou men deze beslissing nog aanhouden, teneinde nieuwe inlichtingen in te winnen, en dan zou men, om de afdelingen der Alliantie niet te zeer te ontstemmen, geen ruchtbaarheid geven aan het besluit. Daarom schreef Marx naar Serno-Solowjewitsj, en informeerde terloops naar Bakoenin. De jonge Rus wist niet beter te doen, dan Bakoenin zelf te berichten, dat Marx naar hem had gevraagd, en deze, in oprechte en geestdriftige gevoelens voor de Internationale, zond onmiddellijk een brief aan Marx.

„Je vraagt me, of ik nog je vriend ben. Ja, meer dan ooit, beste Marx, omdat ik begrijp, en beter dan ooit inzie, hoezeer jij gelijk had, toen jij ons uitnodigde je te volgen op de grote weg der economische revolutie, en diegenen onder ons uitschold, die zich verloren in bijwegen van nationale of zuiver politieke avonturen. Ik doe thans wat jij voor twintig jaar begon te doen. Nadat ik plechtig en openbaar vaarwel heb gezegd aan de bourgeoisie van het Berner-congres, heb ik mij in geen andere wereld, geen ander gezelschap bewogen dan dat der arbeiders. Mijn land is nu de Internationale, waarvan jij een der voornaamste stichters bent. Jij ziet, mijn beste vriend, dat ik je discipel ben en trots ben, het te zijn.”

Marx nam van deze ontboezeming kennis met wantrouwen. Hoe hoog Bakoenin ook misschien zijn kennis schatte, de Rus zou zijn leiding niet aanvaarden. En dezelfde dag, dat Bakoenin zijn brief had geschreven, had trouwens de Generale Raad het verzoek van de Alliantie afgewezen, omdat een tweede internationaal lichaam binnen of buiten de Internationale deze laatste zou desorganiseren en een bron van intriges kon worden.

Was de Alliantie ook nog wel nodig? Op Nieuwjaarsdag 1869 kwamen de afgevaardigden van dertig Zwitserse secties der Internationale te zamen om een Romaanse federatie te vormen. Guillaume, Perron, Becker waren Bakoenin's trouwe vrienden, vooral Guillaume. Hij was leraar in Le Locle, en had Bakoenin

daarheen uitgenodigd. De geweldige gestalte van de met legenden omweven Rus had op de dorpsbewoners een grootse indruk gemaakt. Des Zaterdagavond had er een banket plaats gevonden ter ere van Bakoenin, dat tot in de nacht had geduurd. Toen Bakoenin vertrouwelijk begon te worden met de boeren en handwerkers, had hij hun zijn credo onthuld, zijn zeven geboden: strijd voor de vrijheid, liefde tot vriendschap, kunst en wetenschap, roken, drinken, eten, slapen. Aangezien daarin noch voor kwam het werken, noch de sexuele liefde, was het den eenvoudigen, verbluft en geestdriftigen toehoorders duidelijk, dat zij hier stonden tegenover een man van andere dimensies dan de hunne.

Het was bij dergelijke gelegenheden, dat Guillaume, een uitnemend diplomaat en verstandig organisator, Bakoenin ervan had overtuigd, dat inderdaad geen Alliantie naast of binnen de Internationale zou kunnen bestaan. Bakoenin besloot, het orgaan van de sectie Le Locle, „Le Progrès”, tot het zijne te maken en in Februari werd in beginsel besloten, dat de Alliantie zou worden ontbonden, dat haar afdelingen zouden overgaan tot de Internationale, en dat deze haar eigen program mochten trouw blijven, mits de term „gelijkwording der klassen” zou worden vervangen door „opheffing der klassen”, waarop de Generale Raad der Internationale had aangedrongen.

„Het kan zijn,” zeide Marx tot Engels, „dat Bakoenin het hoofd in de schoot legt. Wij kunnen nu geen bedenkingen meer opwerpen tegen de toelating van zijn legioenen, die wel zeer weinig soldaten zullen omvatten.”

„Indien wij de lijsten vragen met de leden der Alliantie, die nu zullen overgaan tot de internationale,” meende Engels, „dan zal dit deze klets-kousen op het lijf vallen als een emmer koud water.”

„Ze zullen openlijk in hun hemd staan, omdat zal blijken, dat zij generaals zijn zonder legers. Deze Russen kunnen niet organiseren zoals wij Duitsers. Tenslotte is het beter, hen machteloos

te maken binnen de Internationale, dan hen te laten ageren er buiten. Onkruid wieden is beter dan het laten voortwoekeren.”

De leiders der Duitse communisten vreesden noch de Slavische, noch de Romaanse secties. Zij waren overtuigd van hun superioriteit.

V

SERGEI NETSJAJEV

Intussen verscheurden de zorgen Bakoenin's ziel. Hij had als een kind tussen de mensen geleefd, als een argeloze dromer en onbewuste ridder zonder vrees in een vijandelijke wereld. Hij was nu vier en vijftig jaar, maar voelde zich tien jaar, misschien twintig jaar ouder. De zonnige dagen in Italië hadden hem goed gedaan, maar hij was er niet door verjongd zoals hij had gehoopt. Langzaam aan wreekten zich de ketenen van de gevangenis te Praag, de cel van de Peter- en Paulsvesting, Siberië. Zijn gepijnigd lichaam liet hem niet toe, kinderlijk te blijven in zijn hulpeeloosheid, oprecht in zijn denken. Hij leed.

En hij leed aan iets anders. Nimmer was hij zich zo bewust geweest van de harde en kille werkelijkheid. Zijn toetreden tot de internationale was een afscheid aan romantische broederschappen en aan de levensbeschouwing van een bohémien. Hij zag nu beter, wat de realiteit was. En zij viel op hem met het gewicht van een ontnuchterende en onbarmhartige slag.

In de zomer van het jaar 1868 begonnen oude vrienden uit de internationale broederschap, met wie hij in Vevey de woning en het leven deelde, af te vallen. In de kleine kring van prinses Obolenski en van Olga Lewasjow was Oetin, de kleine Joodse Rus, tegen Bakoenin aan het werk. Er was geen groter tegenstelling denkbaar dan tussen hen beiden, en een conflict kon niet uitblijven. Oetin was als een Joodse rebel, die gebukt ging onder minderwaardigheidsgevoel en in dezen Marx wonderlijk goed

aanvoelde, gebeten op de zorgeloosheid van de aristocraat, die Bakoenin was gebleven. Niet in het minst, wanneer deze alle diensten, die hem werden bewezen, als tributen aan zijn meerwaardigheid aanvaardde. De kleine Oetin moest opzien tegen de reuzengestalte van de Rus, en hij vond slechts één terrein, waarop hij kon uitblinken: dat van de sexualiteit en van de politiek. Tegenover het erotische onvermogen van de Russische edelman stelde hij zijn successen bij vrouwen.

Bakoenin kon niet anders dan minachtend spreken over deze homunculus:

„Dit kleine Joodje schijnt een bijzondere aantrekkingskracht te hebben op vrouwen,” schreef hij. „Zij hangen aan hem als vliegen aan een stuk suiker, en hij stapt en kraait in hun midden als een haan in een kippehok.”

Intussen won de haan voor zich de hennen. De prinses en Olga beschikten over toelagen, welke hun afwezige echtgenoten in ongewone lankmoedigheid bleven verstrekken. Olga had aldus duizend roebel afgestaan voor de publicatie van een blad, dat feitelijk de „Klok” zou moeten vervangen, en dat Bakoenin „De zaak des volks” had gedoopt. Doch tijdens zijn verblijf in Bern, waar hij het congres bijwoonde van de Liga, maakte Oetin zich meester van de uitgave en overreedde Olga, niet langer Bakoenin te steunen. Deze verliet Vevey en vestigde zich in Genève.

Daar de kring van Vevey de laatste kern was der oude broederschap, was ook deze ten ondergang gedoemd. Hoewel Mroczkowski, de minnaar van de prinses, en enkele andere mannen er nog toe behoorden, was zij toch voornamelijk een zustergemeenschap geworden, en niet zonder ironie schreef Bakoenin een brief „Aan al deze Heren”, dat hij hun „weekhartige en rosenregenboogkleurige geloofsbelijdenis” niet meer deelde en afscheid nam, aangezien hij als vrouwenhater moeilijk in het milieu scheen te passen.

Iets veel ernstigers echter gaf aanleiding tot deze breuk. In Vevey had Antonia het leven geschonken aan een dochter, en

ditmaal had Michael wel aandacht moeten schenken aan wat hij met souvereine minachting had aanschouwd: de liefdesverhouding tussen zijn vrouw en Gambuzzi. Dat de dochter een kind van Gambuzzi was, wist iedereen. Zijns ondanks was hij betrokken in een van die vrouwengeschiedenissen, waaraan hij immer onbewogen was voorbijgegaan.

Antonia was koel en afwijzend. De tijd, dat zij Michael's vaderlijke belangstelling had gewaardeerd, was voorbij. De oude man hinderde haar. Indien zij, dochter van een kleine Poolse koopman, al prijs stelde op zijn naam, die herinneringen opriep aan een der oudste adellijke Russische geslachten en nu was omgeven door het aureool van het martelaarschap van een uitzonderlijk revolutionnair, dan beduidde dat niet, dat zij gesteld was op de aanwezigheid van de drager van die naam. Nimmer had Bakoenin zo onder de eenzaamheid geleden.

Wat hij tot de boeren en arbeiders in Le Locle schijnbaar in scherts had gezegd, was diepe ernst geweest. Na de strijd voor de vrijheid was liefde tot de kameraadschap hem het hoogste. Hij had behoefte aan vriendschap. Van mannen. Van jonge mannen, die het in hem uitdovende leven weder konden wekken. Daarom waardeerde hij Guillaume zo. Daarom wierp hij zich in de armen van een nieuwe generatie van onstuimige en onbewogen strijders.

Nadat de Bakoenins naar Genève waren verhuisd, ontmoette Michael er een Jonge Rus, Sergei Netsjajew. Hij was een één en twintig-jarige revolutionnair uit Sint Petersburg, die als leider van een groep studenten de aandacht van de politieke politie op zich had gevestigd, zodat hij het raadzamer vond, het land te verlaten. Het gerucht liep in Rusland — en het was wellicht door hem zelf verspreid — dat hij was gearresteerd en naar een onbekende vesting was overgebracht, wat zijn prestige in hoge mate verhoogde. De studenten eisten in een vergadering zijn vrijlating. Hij had evenwel, met een vals paspoort, de grens reeds overschreden.

Netsjajew schiep er behagen in, te poseren als — en wellicht te zijn — de volmaakte nihilist. Hij beriep zich op een materialistische en mechanistische natuurbeschouwing, om de vrijheid van de wil te loochenen en individuele verantwoordelijkheid af te wijzen; zijn harde, amorele zienswijze verwierp het medelijden. Toergénjew had in zijn „Vaders en zonen” zulk een nihilist geschetst. Doch het ware mogelijk geweest, dat Netsjajew slechts theoretisch deze leer had aangehangen, en er door zou zijn gekomen tot groter verdraagzaamheid, tot het afwenden van de schuld van de mens op de onverbiddelijke samenleving, tot het afwijzen van de gedachte der zondigheid, omdat het individu immers niet anders was dan het streng-bepaalde product van de samenleving, welker ijzeren wetten voor ieder zouden gelden. Misschien had hij erdoor kunnen komen tot de opvatting van Marx, dat vrij van de wil der mensen de economische verhoudingen zich noodwendig naar het communisme bewegen, als een kracht die onaandoenlijk is voor het individuele leed of geluk.

Maar Netsjajew's harde karakter ontleende aan alle theorie slechts het voorwendsel, te vernietigen, om te kunnen toegeven aan zijn eigen machtsdriften. Hij verhief de revolutie tot een doel in zichzelf, een doel dat alle middelen heiligde. Onmiddellijk zocht hij in Genève Bakoenin op, wiens prestige in Russische kringen groot was. Om een tegenwicht te zoeken tegenover de superioriteit van de oude revolutionnair diste de jonge egoïst een verhaal op over zijn verblijf in de Peter- en Paulsvesting en zijn aanhang in Rusland, welke zou bestaan uit een net van terroristische organisaties over het gehele land verspreid.

Bakoenin had nimmer getwijfeld aan de revolutionnaire gezindheid en de oprechtheid van hen, die zich bij hem aansloten. De vaderlijke instincten, die hem eens Antonia deden beschermen, strekten zich nu uit over Netsjajew, zijn „boy”, zoals hij hem gaarne noemde. Of was het meer dan vaderlijkheid, was het een genegenheid van onbewust erotische aard, zoals die welke de moeder kan koesteren voor haar zoon? Was in een nimmer

zuiver geopenbaarde homosexualiteit, welke in de manlijke kameraadschap zulk een grote rol kan spelen, de oude en moede strijder vol van gesublimeerde zinlijke gevoelens tegenover deze onstuimige, wilde, driftmatige jonge man? In zijn omgeving werd verteld, dat Bakoenin zich in brieven in geheimschrift „Matrena” liet noemen. Indien deze geruchten waar zouden zijn, onthulden zij niets dan zijn moederlijke genegenheid voor de gewetenloze knaap.

Voor het eerst had Bakoenin weer contact met het levende, jonge Rusland. Was dit niet uit zijn activiteit mede geboren? Was hij niet in zekere zin de schepper van deze generatie, van haar geest, haar heftig verzet en haar onbegrensde verlangens? In „boy” aanbad hij zijn eigen geïdealiseerde jeugd, dat wat hem ontbrak, wat hem kon aanvullen en vervullen. Zij speelden beiden een kort spel van verbeelding, vonden in Rusland terroristische organisaties uit en in Europa een „internationale revolutionnaire alliantie” waarvan de Russische federatie een sectie zou zijn.

De overweging van beiden was overigens verstandelijk en begrijpelijk. Indien Netsjajew niet zijn aanhang kon overdrijven, zou hij in Europa geen steun kunnen vinden. Indien hij en Bakoenin niet tot de Russen zouden spreken in naam van een internationale bond, zou men in Rusland niet naar hen luisteren. De mystificatie was noch zo ijdel, noch zo verwerpelijk, als men meende. Want in naam van deze organisatie nu werden een aantal oproepen, manifesten en brochures geschreven, die in Rusland werden verspreid.

Natuurlijk had Bakoenin daarvoor niet het geld. Doch hij herinnerde zich, dat Ogarjew hem eens had gezegd, dat Herzen en hij zeggenschap hadden over een fonds van acht honderd pond, hun ter beschikking gesteld door een rijke Russische landeigenaar, Bakmetiew, die bekeerd was tot het communisme, zijn goederen had te gelde gemaakt en naar de Stille Zuidzee was vertrokken, om daar een kolonie van broeders te stichten. Daar

hij meende, over voldoende ponden te beschikken, had hij een deel ervan achter gelaten in Londen, het aan Herzen en Ogarjew overlatende, op welke wijze zij er gebruik van wilden maken. Het kapitaal was nog onaangetast, slechts de rente hadden de beheerders gebruikt voor de uitgave van hun „Klok”. Ogarjew had er geen bezwaar tegen de som ter beschikking te stellen van Netsjajew. Herzen, met zijn verstandig scepticisme en zijn wantrouwen, liet zich slechts gedeeltelijk overhalen. Hij stemde er in toe, de helft ter wille van Netsjajew's onderneming af te staan. Deze zou zijn uitdaging aan de Russische maatschappij nu proclameren.

VI

LOCARNO

Netsjajew had niet slechts Bakoenin, doch ook Ogarjew, die een grote naam vertegenwoordigde uit de tijd van de „Klok”, aan zijn onderneming weten te verbinden. Ogarjew schreef een „Op-roep aan de studenten”, welke gematigd revolutionnair kon worden genoemd. Bakoenin ondertekende „Enige woorden tot onze jonge broeders in Rusland”. Andere publicaties, zoals die gericht tot de studenten, de adel, de boeren, droegen óf geen naam óf die van Netsjajew. En wel geheel doordrongen van de geest van deze laatste waren een studie: „Hoe de revolutionnaire kwestie zich aandient”, een andere: over de „Beginselen van de revolutie”, en een nimmer gedrukte, maar op Netsjajew gevonden „Revolutionnaire catechismus”, waarin zich diens nihilisme in schrikwekkende termen openbaarde. Hij verdedigde de struik-roverij tegen de rijken, de praktijk van roof en brand, die Poegatsjews volgelingen in hun opstand hadden toegepast, hij beval in de strijd om de vernietiging en in de terreur aan: het vergif, het mes en de strop; hij verachtte de maatschappelijke moraal, en leerde, dat alles zedelijk was, wat de revolutie bevorderde.

„Alle zachte en verwijfde gevoelens van bloedverwantschap, vriendschap, liefde, dankbaarheid, zelfs van eer moeten worden verstikt in hem, die de koele hartstocht in zich voelt voor de revolutie. Dacht en nacht moet hij slechts één gedachte hebben, één doel: genadeloze vernietiging.”

Voorzien van voldoende fondsen en van een document dat hem tot vertrouwensman maakte van de niet bestaande „Internationale revolutionnaire alliantie” keerde Netsjajew in Augustus naar Rusland terug, om een aantal geheime organisaties te stichten.

In October verliet Bakoënin de stad Genève. Antonia was reeds in het voorjaar naar Italië vertrokken, om de zomer door te brengen bij Gambuzzi. Na het vertrek van Netsjajew was Michael alleen. Hij sprak er van, naar Italië of Spanje of Frankrijk te gaan. Antonia had hem geschreven, dat zij wederom zwanger was, en dat zij naar Zwitserland zou komen om het tweede kind ter wereld te brengen. Bakoënin voorzag een herhaling van het schandaal in Vevey, en wilde niet, dat heel Genève zich zou amuseren op zijn kosten, om hem tot voorwerp te maken van spot en medelijden. Na zijn breuk met de vrouwen uit Vevey, die hem en Antonia in vele moeilijkheden hadden bijgestaan, kon hij zelfs het armste leven in Genève niet bekostigen. Gambuzzi liet niet na, Antonia en haar kind te ondersteunen. Maar Michael wist niet, hoe zich zelf een schamel bestaan te verzekeren. Hij verhuisde naar een pover appartement in de arbeiderswijken van Genève, en was genoodzaakt, het weinige voor zijn onderhoud te lenen. Overtuigd, dat Italiaans Zwitserland goedkoper was dan Genève, vertrok hij naar Lugano. Ogarjew beval hem aan bij twee vrienden.

Lugano was het hoofdkwartier van Mazzini geworden. Het was een uitnemende post, om te intrigeren in Italië. De vrienden bleken blinde aanhangers van Mazzini te zijn, nu meer dan ooit vijandig aan de internationalistische denkbeelden van Bakoënin. Hij vertrok en vond in Locarno een kamer met pension bij een

weduwe, die bereid was niet meer dan vijf en vijftig francs per maand te vragen. Michael was in de wolken. Aan Ogarjew, die hij uitnodigde te komen en twee pond thee mee te brengen, schreef hij, dat de wapensmid van het stadje reeds zijn vriend was geworden, dat hij in drukke correspondentie was getreden met heel Europa, en dat hij nu zou kunnen werken.

„Het is voor iemand, die komt uit de dorre en benauwde, prozaïsche atmosfeer van Genève, alsof hij in het koninkrijk des hemels is binnengetreden: welkome warmte en schoonheid, eenvoudige, prettige, kinderlijke natuurlijkheid.”

Intussen zou hij thans zijn leven praktischer inrichten. Een Rus, Ljoebawin, die hij in Genève had ontmoet, had een Russische uitgever bereid gevonden „Das Kapital” van Marx te publiceren. Wetende, hoe moeilijk Bakoenin's leven was, had hij deze zonder ironie voorgesteld, het werk te vertalen. Hij zou er twaalf honderd roebels voor ontvangen, met een voorschot van drie honderd. Bakoenin aanvaardde de opdracht onmiddellijk. Aan Ogarjew schreef hij, dat hij gaandeweg hoopte routine te verkrijgen in dit dierlijk-vervelende werk, hoewel hij niet in staat was, meer dan drie bladzijden per dag over te brengen in het Russisch. Doch dat hij het na veel oefening tot tien hoopte te brengen, hoewel zelfs dan de vertaling drie maanden zou duren. Inderdaad zond hij in December aan Ljoebawin twee slecht leesbare gedeelten der bewerking. Zij zouden de laatste zijn.

In deze maand toch was Antonia teruggekeerd, en zij wachtte in Locarno de bevalling af. Gambuzzi was woedend geweest over haar vertrek naar Michael en had geweigerd, geld tot haar beschikking te stellen. Zij waren nu volkomen gestrand. De drie honderd roebel der vertaling waren verteerd, en het werk niet voltooid. In deze ongekende nood vroeg Bakoenin Herzen, om hem driehonderd francs uit het Bakmetiew-fonds te zenden. De bestemming zou den schenker wel geoorloofd zijn voorgekomen, indien hij dienaangaande nog iets had kunnen besluiten.

Herzen was nu werkelijk zeer oud geworden. Hij voelde de dood nabij. Het is waar, hij was slechts twee jaar ouder dan Bakoenin. Doch hoe oud was die reeds. En Herzen had meer geleden. Niet in kerkers en ketenen. Maar in zijn hart. Thans eerst scheen het hem toe, dat ook Michael een diep verdriet had, om de zelfde redenen waarom hij, Herzen, zoveel had moeten ondergaan: terwille van de vrouwen. Herzen had zijn moeder zien lijden, toen zijn maîtresse, hij had om zich heen alle pijn zien verbergen van wie in wetteloze liefdesverhoudingen hun bohémienbestaan hadden uitgeleefd. Nu werd Michael gekweld door dezelfde ziekte. Ouderdom kan vergevensgezind maken. Herzen had trouwens nimmer Bakoenin gehaat, hij was alleen van tijd tot tijd geïrriteerd. Lang leven kon hij niet meer, en de dood klopte aan. Hij was bereid. Zijn herinneringen had hij voltooid. Toergénjew had terecht gezegd: „geschreven met bloed en tranen”. Eén hoofdstuk was niet gepubliceerd en zou niet verschijnen voor hij lang, lang dood zou zijn. Het bevatte de diepste bekentenissen over zijn leed.

Michael vroeg drie honderd francs. Het was eigenlijk een zielig bedrag. Natuurlijk zou hij het hem zenden. Niet uit het fonds. Het zou misschien zijn laatste goede daad zijn.

In Januari ontving hij een hartelijke brief van Bakoenin, die hem dankte. Herzen was in Parijs. Hij dacht aan de revolutie van 1848, aan Proudhon, aan zichzelf. Het leek hem, of hij eeuwen had geleefd. En hij was pas acht en vijftig jaar.

VII

CONGRES TE BAZEL

Het jaar 1869 had Bakoenin vele ellende gebracht, en slechts één triomf. Gedurende de zomer had hij hard gewerkt in de Geneefse sectie van de Internationale. Behalve het blad van

Guillaume, „Le Progrès”, had hij het orgaan van de Romaanse federatie, „L'égalité”, gevuld met een reeks van artikelen over uiteenlopende onderwerpen. Zijn positie was sterk geworden in de Internationale. Het waren niet meer de kleine zelfstandige werkers, zoals de horlogemakers, die de toon aangaven, maar eerder de bouwvak- en de industrie-arbeiders. Toen in September het jaarlijkse Congres van de Internationale te Bazel plaats vond, in de Zwitserse sfeer, was het duidelijk, dat Bakoenin, als het ware thuis, een grote rol zou spelen. Hij zou niet Genève vertegenwoordigen, maar Napels en Lyon. Die van Genève echter waren op zijn hand.

Van de vijf en zeventig gedelegeerden kon men er twaalf Bakoeninisten noemen. De Duitsers waren talrijk vertegenwoordigd. Drie dagen lang debatteerde men over de vraag, of men aan de agenda op voorstel der Duitssprekende Zwitsers zou toevoegen een aanbeveling van het referendum, zoals dat in het kanton Zürich bestond. Bakoenin achtte discussie daarover nutteloos, omdat het referendum niet anders was dan een „heiliging van het staatsgezag” door „directe wetgeving” en niets had uitstaande met socialisme. Reeds onmiddellijk werd aldus het probleem van staat en arbeidersklasse aan de orde gesteld, dat aanleiding gaf tot felle debatten, die zo lang duurden, dat men tenslotte pas de vierde dag met de reeds vastgestelde punten kon beginnen.

Het eerste betrof de collectivisatie van het grondbezit. Bakoenin, die daarvan voorstander was, leidde de debatten en had geen moeite, een grote meerderheid te winnen. Het was den aanhangers van Marx niet mogelijk, tegen te stemmen. Toch stonden zij vol wantrouwen tegenover Bakoenin's aanvallen, niet slechts op de persoonlijke grondeigendom, maar tevens op de staat, die zulk een eigendom beschermd. Toen echter de kwestie van het erfrecht aan de orde kwam, waarbij Bakoenin rapporteur was, en toen hij voorstelde „dat het erfrecht volledig en radicaal moest worden afgeschaft, en dat deze opheffing een der onmis-

bare voorwaarden is van de vrijmaking van de arbeid”, tekenden de Marxisten verzet aan. Een Duits kleermaker uit Londen, Eccarius, legde een rapport over van Marx, waarin werd betoogd, dat het erfrecht slechts een uitvloeisel van het eigendomsrecht was, en dat opheffing van het erfrecht zonder het likwidieren van de eigendom zelve zou worden beschouwd als een aanvaarding van de eigendom, die op andere wijze was verkregen dan door erfenis. Zolang er eigendom bestond, zou erfrecht onvermijdelijk zijn. Daarom stelde Marx voor, de eis te matigen, en zich alleen uit te spreken voor belasting op erfenissen en beperking van het recht der erfplating. De Generale Raad aanvaardde dit rapport van Marx.

Eccarius, noch enig ander lid van de Generale Raad was een partij voor Bakoenin. De Rus toornde tegen de abstracties ener theorie, die een thans te nemen radicale maatregel ontweek, omdat een groter stap niet genomen kon worden, en afzåg van het opheffen van het erfrecht, omdat de eigendom nog niet was verdwenen. „In de geschiedenis gaat het feit voor het recht. Begin, het bestaande op te heffen, begin met de praktijk. Moeilijk zal het wellicht zijn met betrekking tot de boeren, die hun grond plegen na te laten aan hun zoons. Doch indien wij de collectivisatie van de grond aanvaard hebben, hoe kan men bezwaren maken tegen het beëindigen van een erfrecht, dat zonder zin is geworden? Laten wij voortschrijden, zonder om te zien op onze weg.”

Wat nog op geen enkel van de drie voorafgaande congressen was geschied, wat ongehoord leek in de geschiedenis der Internationale tot die tijd, geschiedde: het plechtig door de Generale Raad gesteunde voorstel van Marx werd verworpen, met zelfs negen en dertig tegen zeventien stemmen. Er waren andere, verwarde stemmingen over het beginsel van het erfrecht zelf, dat echter evenzo werd afgewezen met twee en dertig tegen drie en twintig stemmen. Over de ganse linie zegevierde Bakoenin. Een man was binnengetreden, niet gewend te gehoorzamen, en zeker

niet aan Marx en zijn vazallen. Een, die zelfs wist te overwinnen.

De Marxisten zonnen op wraak.

VIII

BEZOEDELENDE SMAAD

Te Bazel deden weer vreemde geruchten over Bakoenin de ronde. Een Duitser van Joodse afkomst, Wertheim, zeer bevriend met Marx, en die overigens Bakoenin niet kende, verkondigde, dat Wilhelm Liebknecht had erkend, dat Bakoenin een „Russenvriend” was, een vijand van de Internationale, en dat Becker, uit Genève, zelf had toegegeven, door de sluwe Rus te zijn bedrogen. Wie Liebknecht zeide, de paladijn en naprater van Marx, dacht onmiddellijk aan zijn meester. Aldus deed Bakoenin. Hij wist, dat de „Zukunft”, het hoofdorgaan van de Duitse „democraten”, had beweerd, dat hij, Bakoenin, geloofde, als een echte Slavofiel, in de redding van Europa door een Russische omwenteling. Daarop had Bakoenin niet geantwoord. Thans meende Liebknecht, dat het feit, dat Bakoenin het niet nodig had geoordeeld, de „Zukunft” te weerspreken, een aanwijzing was van zijn schuld.

Bakoenin eiste van het Congres, dat dit een commissie zou benoemen, om de aantijging te onderzoeken. Een ereraad werd ingesteld. Liebknecht ontkende, dat hij Bakoenin een Russisch agent had genoemd, doch gaf toe, dat hij hem een vijand van de Internationale vond, en dat hij Becker door hem misleid achtte. Eccarius was tactvol genoeg, om de aandacht van deze onbewezen beschuldigingen af te leiden door een verzoening te bewerkstelligen. De ereraad sprak Bakoenin vrij van alle lasterlijke beweringen, en bevestigde dit schriftelijk. Bakoenin verbrandde het document en stak er zijn sigaret mee aan.

Wie zou hebben gemeend, dat daarmee de vervolging van de Rus teneinde zou zijn, vergistte zich. Een andere vriend van Marx, ongelukkigerwijze evenzo een Joodse Duitser, Mozes Hess, had felle oppositie gevoerd tegen Bakoenin's standpunten. Terug in Parijs, waar hij vertoefde, schreef hij in de „Réveil” dat de „leider van het Russische communisme” de belangen diende van het reactionnaire panslavisme en dat hij door zijn geheime taktiek en demagogische methoden het gezag van de Internationale ondermijnde.

Bakoenin was woedend en vergat zijn eigen beginselen hoog te houden in een felle aanval op de „Duitse Joden”. Hij had ze nu na elkaar ontmoet als zijn vijanden: Marx, Wertheim, Hess. Hij dacht aan Oetin, vol rancune tegen Russische aristocraten, en begon aan een artikel, waarin hij niet de joden aanviel — hij erkende de geweldige verdiensten van Jezus, Paulus, Spinoza, Heine, Lassalle, zelfs van Marx — maar waarin hij „een menigte Joodse dwergen” te lijf ging, die hem een „agent provocateur” van de tsaar noemden. En dit artikel zond hij naar de zieke Herzen, die eveneens in Parijs vertoefde, en die — omdat „Le Réveil” weigerde Bakoenin's ontboezeming op te nemen — er op aandrong, dat althans een verdediging van zijn hand zou worden geplaatst: een tweede dienst die hij kort voor zijn dood aan zijn oude strijdmakker bewees.

Hij deed meer: waarom — zo vroeg hij in een brief — liet Bakoenin Marx ongemoeid en viel alleen de schildknepen aan? Even voor het congres van Bazel had Marx aan Engels geschreven — en Herzen wist het van andere zijde — dat Bakoenin een gevaar begon te worden.

„Deze Rus wii klaarblijkelijk dictator worden van de Europese arbeiders. Laat hij voorzichtig zijn. Anders zal hij officieel worden geëxcommuniceerd.”

Bakoenin antwoordde Herzen op de volgende wijze:

„Ik weet evengoed als jij, dat Marx evenzeer te laken is als de overigen, en dat hij de uitvinder en verzamelaar was van al

het vuil, dat over ons is uitgestort. Waarom ik hem dan heb gespaard en zelfs geprezen als een groot man? Om twee redenen, Herzen. In de eerste plaats terwille van de rechtvaardigheid. Indien wij alles terzijde laten, wat hij aan onrecht jegens ons heeft misdreven, dan moeten wij toestemmen, — ik tenminste wel — dat hij enorme verdiensten heeft gehad voor de zaak van het socialisme, welke hij bekwaam, energiek en betrouwbaar heeft voorgestaan in de vijf en twintig jaar dat ik hem ken; en daarin heeft hij ons allen overtroffen. Hij was een der eerste oprichters, misschien de voornaamste, van de Internationale. Dat is in mijn ogen een onmetelijke verdienste, welke ik altijd zal erkennen, wat hij ook tegen mij onderneemt.

„De andere reden is een politieke berekening, en in mijn ogen een van gezonde taktiek. . . Marx is ongetwijfeld een bruikbaar man in de Internationale. Tot nu toe was hij een der sterkste, bekwaamste, invloedrijkste verdedigers van het socialisme, een van de machtigste hinderpalen tegen het binnendringen van bourgeois-neigingen of denkbeelden. Ik zou het mezelf nooit vergeven, indien ik uit motieven van persoonlijke wraak, zijn ongetwijfeld weldoende invloed zou vernietigen of verminderen. Het kan gebeuren, en misschien zal het gebeuren, dat ik met hem in conflict moet komen, niet wegens een persoonlijke belediging, maar uit hoofde van beginselen, over de kwestie van het staatscommunisme, waarvan hij en de door hem geleide groep van Engelsen en Duitsers vurige voorstanders zijn. Dan zal het een strijd zijn op leven en dood. Maar alles op zijn tijd. Dat ogenblik is nog niet gekomen.

„Ik spaarde en prees Marx om tactische redenen, los van persoonlijke berekeningen. Zie je niet, dat al deze heren tezamen onze vijanden zijn, dat zij een falanx vormen, die eerst moet worden ontbonden en gesplitst, teneinde haar dus te gemakkelijker te kunnen vernietigen? Jij bent geleerder dan ik en daarom weet je beter dan ik, wie het eerst heeft gezegd „Verdeel en heers“. Indien ik nu de oorlog verklaarde aan Marx, dan zou

drie vierde van de Internationale zich tegen mij keren, en ik zou afgemaakt worden en de enige grond verliezen, welke ik heb om op te staan. Maar als ik de oorlog begin door het gepeupel om hem heen aan te vallen, dan zal ik een meerderheid aan mijn zijde krijgen. En zelfs Marx, die zoals je weet, een flinke dosis boosaardige voldoening vindt in de moeilijkheden van anderen, zal zich amuseren, dat ik zijn vrienden de les lees en met hen afreken. . .”

Herzen schudde het hoofd. Hij antwoordde, dat Bakoenin zijn verdediging moest herzien, met een koele kop, zonder al dat gepraat over Joden en zonder de Maccabeeën en Rotschilds er bij te halen.

„Je zult toch nooit een Macchiavelli worden met je 'verdeel en heers'.”

Herzen en Bakoenin hadden elkander het laatst ontmoet in de maand Juni in Genève. Daarop was de geschiedenis gevolgd met Netsjajew, de laster op het congres van de Internationale. Herzen dacht aan de moeilijkheden met Antonia.

„Ook Michael zal nimmer gelukkig zijn,” dacht hij.

IX

WEDEROM: NETSJAJEW

In de maand December van het jaar 1869 deden vreemde geruchten de ronde over Netsjajew. Hij had Rusland bereikt, daaraan was geen twijfel mogelijk. In Moskou had hij een revolutionaire organisatie gesticht met puur nihilistische bedoelingen, zonder dat werkelijke aanslagen werden ondernomen. Maar in November had Netsjajew een medestudent vermoord, Iwanow, die een spion scheen te zijn en althans door andere leden als zodanig was aangewezen. Toen het geheim uitlekte, vluchtte Netsjajew naar Zwitserland. Hij vond Bakoenin niet meer in Genève, doch vervoegde zich bij Ogarjew, die onmiddellijk Bakoenin

schreef. Deze bood aan Netsjajew een schuilplaats aan, hoewel de tijd ongunstig was: Antonia verwachtte elk ogenblik de geboorte van haar tweede kind.

Toen Netsjajew te Locarno aankwam, was de tweede dochter reeds geboren. De jonge samenzweerder was den Bakoenins in hoge mate tot last, maar Michael stond er op, hem het leven te redden. De Zwitserse politie had, op verzoek van de Russische, de kinderen van prinses Obolenski aan de moeder ontnomen en naar de vader in Rusland doen sturen. Ofschoon Netsjajew hem waarschijnlijk niet alles vertelde, begreep Bakoenin, in welk gevaar de nihilist verkeerde. Deze zelf verzong een ingewikkeld verhaal: hoe hij door verraad was gegrepen, naar de Siberische mijnen was vervoerd, en hoe zijn vrienden aan zijn ontsnapping hadden medegewerkt. De vertelling verscheen in tal van bladen; Bakoenin scheen haar te geloven. Andere artikelen met verzongen nieuws werden door Bakoenin verspreid, om de politie op een dwaalspoor te leiden. Maar geldgebrek verhinderde hem, iets te doen voor Netsjajew's vertrek naar een veiliger stad.

In het begin van het jaar 1870 was Alexander Herzen te Parijs overleden en Bakoenin moest wel denken aan het Bakmetiewfonds, dat nu alleen door Ogarjew werd beheerd, die geheel was afgetakeld. Hij verzocht deze, de rest van het geld te bestemmen voor agitatie in Rusland, en inderdaad liet Ogarjew zich zeer gemakkelijk overhalen. In het bijzijn van Bakoenin, van Natalie Ogarjew, van Herzen's dochter Natalie, en twee andere Russen overhandigde Ogarjew de overblijvende vier honderd pond, bijna tienduizend francs, aan Netsjajew. Deze begon op roemloze wijze de „Klok” weer uit te geven, met medewerking van Ogarjew, nadat hij vergeefs had getracht ook Natalie Herzen terwille van haar naam te winnen voor deze zinloze en in haar ogen heiligschennende onderneming. Na zes nummers verdween het blad.

Op dat ogenblik kwam te Genève een Rus aan, die Netsjajew te goed kende, om hem ongestoord zijn spel te laten spelen. Hij verklaarde, dat Netsjajew fabels had verteld over zijn avonturen,

en dat hij een vulgaire moord op zijn geweten had. De Zwitserse politie werd nu uitermate waakzaam. Netsjajew verplaatste zich onophoudelijk onder valse namen, trachtte Ogarjew en Natalie Herzen te dwingen, hem te verbergen, dreigde met chantage: hij zou een groot aantal voor hen en voor Bakoenin compromitterende brieven en documenten aan de politie overhandigen, indien zij hem niet verder bijstonden.

Eerst toen gingen Bakoenin de ogen open. Misleid door zijn aanvankelijke verlangen naar vriendschap en kameraadschap, begerig in zijn behoefte aan tederheid zijn sentimentele zorgen uit te strekken over een vertegenwoordiger van het jonge Rusland, die hij als een zoon meende lief te hebben, bedrogen door zijn illusies, vielen hem te laat de schellen van de ogen. Hij had althans enige dankbaarheid verwacht van de jonge man, die over grote sommen beschikte, doch niet de minste hulp bood aan de oude in grote zorgen verkerende Bakoenin. Dat was het niet alleen. Bakoenin eiste de „Klok” op voor zich en Ogarjew, de twee overlevenden van het Londense driemanschap. In Juni van het jaar 1870 begaf hij zich naar Genève, om er Netsjajew te ontmoeten. Er volgde een hevige twist, een bewogen en driftige poging van Bakoenin, de misdadige jonge nihilist te weerhouden van verraad, door documenten uit te leveren aan de politie. Netsjajew verklaarde, dat hij onmiddellijk Zwitserland zou verlaten en dan zijn weg wel zou vinden. Zij scheidden als volslagen vijanden.

Bakoenin zette zich onmiddellijk aan het schrijven van talloze brieven aan vrienden, om hen te waarschuwen tegen Netsjajew. Hij verloochende diens terrorisme. Hij wekte op, hem te weren.

„Indien je hem voorstelt aan een vriend, zal zijn eerste doel zijn, tweedracht te zaaien, schandaal te verwekken, intriges en ruzies. Indien je vriend een vrouw of dochter hebt, zal hij zijn best doen, haar te verleiden. . .”

Maar in ditzelfde schrijven gelooft hij nog, dat Netsjajew aanvankelijk te goeder trouw was, een energiek verdediger van de

revolutie, die misleid door het Jezuietische beginsel, dat het doel de middelen heiligt, alles en ieder opoffert, die het niet volkomen met zijn nihilisme eens is.

„Zijn enige verontschuldiging is zijn fanatisme. Hij is monsterachtig eierzuchtig, zonder het te weten, daar hij ertoe is gekomen de zaak der revolutie geheel te vereenzelvigen met zijn eigen persoon. Maar hij is geen egoïst in de banale zin van het woord. . .”

Bakoenin herinnerde zich, dat hij nog kort te voren een brochure had gepubliceerd, getiteld: „De beren van Bern en de beer van Sint Petersburg, patriottische klacht van een vernederd en wanhopig Zwitser”. Hij liet er de Zwitserse regering in aanklagen, omdat zij de politie van Moskou zou bedienen op haar wenken, toen zij poogde Netsjajew te arresteren en de kinderen wegvoerde van prinses Obolenski. Maar nu, hoe bedroevend het ook mocht zijn, een energiek strijder van zich te moeten afstoten, moest hij met Netsjajew breken.

„Na alle middelen te hebben uitgeput, om hem te overtuigen, heb ik mij van hem moeten losrukken, en ik zal hem tot het uiterste bestrijden. Zijn laatste plan was niet meer of minder dan een bende van dieven en rovers in Zwitserland te vormen, teneinde kapitaal te vergaren voor de revolutie. . .”

De trieste episode had een zware slag toegebracht aan Bakoenin's vertrouwen in revolutionnaires van de daad. Hij was bitter en ontgoocheld.

„Laten wij er over zwijgen,” schreef hij aan Ogarjew. „Wij waren dwazen, en hoe sarcastisch zou Herzen hebben gelachen, indien hij nog leefde, en hoe zeer zou hij gelijk hebben gehad, ons te laken. Laten wij de bittere pil slikken, en wij zullen in de toekomst wijzer zijn. . .”

AGITATIE IN RUSLAND

In het najaar van 1869 had de Russische regering een van haar agenten, die zich Postnikow noemde en zich voordeed als een gepensionneerd kolonel met revolutionnaire sympathieën, naar Zwitserland gestuurd om te pogen, Netsjajew te ontmoeten en zijn uitlevering te vragen. Hij had niet veel moeite, door te dringen tot de kring van Ogarjew, en vernam er, dat Bakoenin niet lang meer zou leven, dat hij reeds malende zou zijn. Anderen beweerden, dat hij zich als een wild beest gedroeg. In April van het jaar 1870 ontmoette Bakoenin zelf in Genève, in Ogarjew's woning, de Russische spion. Deze was kennelijk geïmponeerd door de revolutionnaire veteraan, en overtuigd, dat hij Netsjajew niet verborgen hield. „Politieke agitatie is voor hem even nodig als adem om te leven,” schreef hij in een rapport naar zijn superieuren. Hij wist zozeer het vertrouwen te winnen van Bakoenin en Ogarjew, dat dezen hem verzochten, naar Rusland terug te gaan en te onderzoeken, of er mogelijkheden waren, de „Klok” weder te doen verspreiden in het land van de tsaar. Bovendien verklaarde Bakoenin, dat hij zeer dankbaar zou zijn, indien de heer Postnikow naar Premoekjino zou willen gaan om te informeren naar de opbrengst van zijn aandeel in het land.

De spion, die niets had ontdekt van Netsjajew, doch voldoende wist te verhalen over doen en laten der emigranten in Zwitserland, bracht inderdaad een brief van Michael aan Tatjana over. De woorden ervan waren hard en onvriendelijk. Michael had zijn vertrouwen in Tatjana verloren. Zij had op zijn brieven eerst ontwijkend geantwoord met duistere berekeningen. Dan had zij stelselmatig gezwegen.

„Zwijgen is soms een kenmerk van beledigde zelfwaardering. Maar wanneer het gepaard gaat met onthouden aan een broer van zijn bezit, moet het anders worden genoemd. . .

„Ik schrijf dit voornamelijk toe aan je wijsgerige studies. Metaphysica heeft je leven gedood en eenvoudige aandoeningen, je zin voor rechtvaardigheid, van volledige eerlijkheid ondermijnd. Je bent zo opgegaan in het aanschouwen van het absolute, dat je geen tijd meer hebt, te denken aan de noden in dit leven van een man, die zoveel mist, en die jij eens je vriend en broeder noemde. . .”

Tatjana was nu bijna zestig jaar. Toen zij deze brief ontving, dacht zij met weemoed en leed aan de dagen van haar jeugd, toen Michael haar had ingewijd in die wijsbegeerte, waardoor zij zo onbekwaam werd, om het leven tijdig te genieten en aan een man haar liefde te schenken. Zij dacht aan Toergénjew, die later haar liefde had versmaad. Aan Michael, die haar eens zulke hartstochtelijke brieven had geschreven, en nu kil en zakelijk om geld vroeg, om zijn aandeel in de erfenis. Zij gaf aan Postnikow zeventig roebel mee en beloofde later meer. Een aalmoes ener oude vrouw. . .

Toen Postnikow in Zwitserland terug kwam, ontmoette hij toevallig Bakoenin, die uit de postkoets stapte in Luzern. Michael viel de ander in de armen, en bekende hem, dat hij op weg was naar Frankrijk, om er de revolutie te ontketenen, nu Frankrijk verslagen werd door de Pruisen. De spion betaalde Bakoenin's reis, eerste, naar Bern. En hij ontkwam niet aan de belofte, te Genève twee honderd en vijftig roebel te verschaffen voor de verdere tocht naar Lyon. Postnikow kon echter gen enkel perspectief openen voor het weer uitgeven van de „Klok” of voor inmenging in de Russische binnenlandse aangelegenheden. . .

In Juli van het jaar 1871 werd te Sint Petersburg het proces gevoerd tegen allen, die hadden deelgenomen aan de acties, welke Netsjajew in Moskou had beraamd. Het over Iwanow uitgesproken en door Netsjajew uitgevoerde doodvonnis werd natuurlijk beschouwd als een vulgaire moord. Twee van de zeven en tachtig jongens en meisjes, die grotendeels onwetend en onschuldig waren aan Iwanow's gewelddadige dood, waren reeds

in de cachotten overleden. De anderen werden tot gevangenisstraf en verbanning veroordeeld.

Postnikow was toen reeds onverrichter zake naar Rusland teruggekeerd. Hij had Netsjajew niet ontdekt. In Augustus 1872 eerst wist een andere Russische agent, de Pool Stempkowski, de nihilist te vinden en te doen arresteren. Toen bleek, dat Bakoenin op de hoogte was geweest van Netsjajew's verblijf in Zürich, en hem had gewaarschuwd, waarop de ander minachtend had geantwoord, dat de Bakoeninisten natuurlijk probeerden hem weg te jagen uit Zwitserland. Na de arrestatie poogde Bakoenin nog met Gustaaf Vogt, nu een geacht lid van de Federale Raad, uitwijzing van Netsjajew te voorkomen. Vergeefs. Hij werd beschouwd als een gemene moordenaar, en niet als politiek vluchteling. Zijn lot was duidelijk. Inderdaad werd hij tot levenslange opsluiting in de Peter- en Paulsvesting veroordeeld en stierf tien jaar later in zijn cel.

„Niemand,” schreef Bakoenin aan Ogarjew, „heeft me zo weloverwogen verdriet bezorgd als hij, en nu heb ik toch medelijden met hem. Hij was een man van zeldzame energie. En toen jij en ik hem de eerste maal ontmoetten, brandde in hem een heldere vlam van liefde voor ons arme neergeslagen volk. Hij had oprecht verdriet over het eeuwenlange leed der Russen. . . Het is nu met hem gedaan.”

Het was de laatste keer geweest, dat Bakoenin rechtstreeks had getracht, zich in Rusland te doen gelden. Hij was nu zes en vijftig jaar. Dertig jaar tevoren had hij zijn vaderland verlaten. Ruim twaalf jaren daarvan was hij gevangen en verbannen geweest. Toch was Rusland nimmer uit zijn gedachten. Zijn „Worden tot onze jonge broeders in Rusland” waren een afscheid.

„Gij verheft u, men kan u niet begraven. Geen even opflinkerende vlam van lichtzinnigheid zijt gij, maar volhardend brandend vuur. . . De galg en de kweiling zijn uw deel geweest. Niets heeft gebaat, men is verbluft over uw moed. In hun verlegenheid hebben de lakeien van de tsaar verklaard, dat uw beweging ver-

oorzaakt was door Poolse patriotten. Maar er is een ontzaglijke kloof tussen het overgrote deel van de huidige Poolse patriotten en het programma van uw generatie. Alleen de haat jegens de tsaar hebt gij met hen gemeen. De Polen blijven dromen van de wederoprichting van de Poolse staat. Zij begrijpen niet, dat elke staat een drukkende last op het leven van het volk is. Zij steunen op de adel en het erfelijk grondbezit. Zij zien voortdurend naar het verleden. Neen, niet de inblazingen der Polen, maar een levende, ontzaglijke innerlijke kracht leidt de Russische jeugd: de kracht van het volk zelf. . . Verlaat, jongeren, uw universiteiten. Niet dáár kan men u onderwijzen. De wetenschap der universiteiten is dood en dor. Gaat tot het volk. Het hart van allen zal met en voor u kloppen. . .”

„Van zuiver menselijk standpunt gezien verschijnt in de strijd tussen Marx en Bakoenin de laatste onbetwistbaar in een gunstiger licht dan de eerste. Zelfs degene die gelooft, dat Marx in deze worsteling de belangen van de arbeidersbeweging verdedigde, welke geen sentimentele concessies toeliet, kan niet anders dan betreuren, dat Marx deze strijd niet met betere middelen en op andere wijze heeft gevoerd.”

BERNSTEIN

ACHTSTE HOOFDSTUK / VUUR IN DE AVOND

I

INTRIGES

Na het Congres van Bazel was het duidelijk, dat de strijd tussen Bakoenin en Marx in de Internationale moest worden uitgevochten. Bakoenin werd door grote zorgen gekweld. Hij zat dagen lang zonder geld, leende, kreeg iets van Gambuzzi, en hield slechts het hoofd boven water doordat de familie van Antonia besloot, maandelijks vijftig roebel te zenden.

„Michael verkeert in een wanhopige toestand,” schreef Antonia. „Hij zegt: Wat kan ik doen? Ik ben te oud, om mijn brood te verdienen. Ik zal niet lang meer leven. . . De economische moeilijkheden drukken hem ontzaglijk, en hij verliest al zijn kracht en morele weerstand. En dat, nadat hij zijn leven heeft gegeven voor de zaak van de bevrijding der mensheid en nooit aan zichzelf heeft gedacht. . .”

De moedeloosheid werd verergerd door de campagne, welke Oetin tegen hem voerde in Genève. In Januari 1870 was deze er in geslaagd, de „Egalité” onder zijn leiding te brengen. Hij stichtte een Russische sectie van de Internationale en bood aan Marx van deze nieuwe denkbeeldige groep het mandaat aan, dat deze onmiddellijk aanvaardde. Oetin stelde Marx voor, strijd te voeren tegen het panslavisme en Bakoenin te ontmaskeren. Inderdaad richtte Marx een vertrouwelijk schrijven tot alle Duitse secties van de Internationale, waarin hij een schets gaf van Bakoenin, eraan herinnerde dat deze was beschuldigd, een spion te zijn der Russische regering, „Russisch verdächtig” te zijn, dat hij de bourgeois aanviel zoals de reactionnaire panslavisten het Westen pleegden te beschuldigen. . .

„Zijn gedachten zijn hol geklets, een rozenkrans van lege in-

vallen, die huiveringwekkend pogen te wezen, maar smakeloze improvisaties zijn, alleen berekend op een bepaald tijdelijk effect.”

Marx beschuldigde Bakoenin ervan, dat deze „achter de rug van de Generale Raad” zijn sociaal-democratische Alliantie had gesticht, welke nota bene niet alleen openlijk bestond, doch even officieel was ontbonden, opdat haar secties konden overgaan tot de Internationale. Natuurlijk beschuldigde Marx zijn tegenstander er van, dat deze een geheime Alliantie liet voortbestaan, om daarmee de Internationale te overweldigen, en hij ontkende zelfs, dat de Generale Raad de Alliantie zou hebben toegelaten. De verwarring moest wel ten top stijgen, omdat inderdaad niet de Alliantie, doch wel haar secties, na de ontbinding van de federatie zelve, waren aanvaard.

„Het spel van deze gevaarlijkste intrigant zal spoedig ten einde zijn, tenminste binnen het kader van de Internationale. . .”

Oetin ging nu tot het offensief over. Hij trachtte de tot de Internationale toegelaten sectie-Genève van de gewezen Alliantie te weren, daar er reeds een afdeling van de Internationale bestond. Er was een onverkwikkelijke strijd om een lokaal, en tenslotte wist hij te bewerken, dat Bakoenin, Sjoekowski, Perron en de jonge Henry Sutherland, de zoon van de Engelse maitresse van Ogarjew, werden geroyeerd uit de oorspronkelijke afdeling der Internationale.

Toen ging hij over tot de aanval op Guillaume, die in de „Fédération romande” door zijn bekwaamheid, zijn trouw aan de beginselen der vrijheid, zijn verknochtheid aan de Franse geest, zoals de Encyclopedisten, de socialisten en de humanisten die hadden verstaan, een groot prestige genoot en dit aanwendde ten gunste van Bakoenin. In deze federatie echter leed Oetin de nederlaag, en hij wist slechts te bereiken, dat de Generale Raad het afkeurde, dat de federatie zich „romande” noemde, omdat zij zich beperkte tot de Jura. Inderdaad werd de naam van de groep gewijzigd in „Fédération jurassienne”.

Mocht nu een deel van de Zwitsers zich tegen Bakoenin hebben verklaard, elders was het getal van zijn vrienden sterk toegenomen. In Parijs, Lyon en Marseille waren de Proudhonnisten nog immer een krachtige schare, en zij zouden zeker de zijde kiezen van Bakoenin. In Spanje, waar de Italiaan Farinelli, aan Bakoenin toegewijd, in 1868 de eerste groepen had gesticht, was de naam van Marx volslagen onbekend. Toen in 1870 een Spaanse federatie werd opgericht, welke in de Internationale werd opgenomen, leed het geen twijfel, dat zij de denkbeelden van Bakoenin zou aanhangen. Het individualisme, het separatisme van de Catalanen, die zich wilden bevrijden van de centralistische druk ener uniformerende kerk en een machtsbegeerig hof, de traditie der Spaanse revoluties met haar vrijwilligersbenden, dat alles werkte er toe mede, het Marxistische staatlievende centralisme af te wijzen.

Indien niet geheel Spanje in de Internationale als een blok tegen Marx op het Congres zou verschijnen, was het noodzakelijk, iets te ondernemen. Marx' dochter Laura was in 1868 gehuwd met het Franse socialistische kamerlid Paul Lafargue, een Creool, die door zijn Cubaanse afkomst uitnemend Spaans sprak. In 1871 ging hij naar Spanje onder de valse naam van Pablo Farga, om de Spanjaarden ten gunste van Marx te bewerken. Inderdaad slaagde Lafargue er in, te Madrid zulk een uitnemende indruk te geven van Marx' kwaliteiten, dat een nieuwe sectie werd gevormd, welke de vermeende Farga aanwees als gedelegeerde op het toekomstig congres der Internationale. Tevens bracht Lafargue aanwijzingen mede, dat de ontbonden Alliantie van Bakoenin nog in Spanje zou voortbestaan, als een geheime broederschap welke binnen de Internationale zou ageren. Wat tamelijk overbodig leek, aangezien de gehele Spaanse federatie van de aanvang af voor Bakoenin was gewonnen, en in zekere zin diens schepping kon worden genoemd.

De intriges troffen de vermoeide en oude Bakoenin zeer. Eén land echter zou hem niet verloochenen: het nieuwe Italië.

ZEGE IN ITALIE

De verhouding van Gambuzzi tot Bakoenin is die van een zonderlinge kameraadschap. De Italiaanse advocaat, de denkbeelden van de Rus toegedaan, was de minnaar geworden van diens jonge vrouw. De twee meisjes, die uit deze liefde waren geboren, niemand twijfelde er aan, waren zijn kinderen. Antonia placht maanden lang bij Gambuzzi in Napels te vertoeven. Bakoenin, zonder erotische behoeften, te oud om naijverig te zijn, maakte Antonia geen verwijt van haar ontrouw. Hoewel het Gambuzzi verdroot, dat Antonia niet wilde breken met Michael, en hij opgewonden toornde, wanneer zij hem weer verliet, verweet hij niets aan Bakoenin. Niet slechts, dat hij de oudgeworden revolutionnair herhaaldelijk geld zond, hij bleef zijn trouwste apostel in Italië. De eenheid der natie was nu, nadat Rome de hoofdstad was geworden, voltooid. Mazzini en Garibaldi hadden gezegevierd. Doch een verwerkelijkt ideaal stelt immer teleur. Wat een schone droom leek, toen de Italiaanse arbeiders er geestdriftig en hartstochtelijk voor streeden, bleek een harde teleurstelling. Niets was er veranderd in het leven der massa, slechts een illusie was zij armer geworden. De arbeiders en boeren, die in de legioenen van Garibaldi en Mazzini hadden gestreden, en wie het gevecht in het bloed zat, werden onweerstaanbaar aange trokken door de gedachten van Bakoenin, wiens Florentijnse en Napelse broederschappen reeds zovele intellectuelen hadden beïnvloed.

In het voorjaar van 1870 bezocht Bakoenin Milaan, en na de Frans-Duitse oorlog in Maart 1871 weder Florence, om er zijn vrienden te ontmoeten. Het was duidelijk, dat de grote tegenstander van de Internationale nu Mazzini was, die met zijn godsdienst van het patriottisme in zijn blad „Roma del Popolo”, de Parijse commune als goddeloos en anti-nationaal had aangeval-

len, terwijl hij daarna de arbeiders waarschuwde tegen de Internationale, die een immorele instelling zou zijn.

In Milaan nog had Bakoenin zijn „Antwoord van een internationalist tot Giuseppe Mazzini” gepubliceerd, waarin hij de uitdaging van de Italiaan aanvaardde.

„Waar vonden wij kort geleden de materialisten en de atheïsten? In de Parijse Commune. En waar de idealisten en de geloversonen in God? In Versailles, in de Nationale Vergadering. Wat wensten de lieden van Parijs? De bevrijding van de arbeid, van de mensheid. Wat wil de nu zegevierende Vergadering van Versailles? De vernedering der mensheid onder het dubbele juk van de geestelijke en wereldlijke macht. . .

„Op het ogenblik, dat het heldhaftige volk van Parijs, edeler dan ooit te voren, bij tienduizenden werd vermoord, vrouwen en kinderen niet uitgezonderd, omdat zij de menselijkste, de rechtvaardigste, de verhevenste zaak welke de geschiedenis kent, die van de bevrijding van alle werkers ter wereld, verdedigde — op het ogenblik, dat de verachtelijke coalitie van alle vormen van onreine reactie over zijn hoofd alle laster uitgoot, die ongebonden eerloosheid alleen kan uitdenken — op dat ogenblik begint de grote, de onbevleete democraat Mazzini, terwijl hij de rug toedraait aan de zaak der arbeiders, en zich alleen zijn rol van profheet en priester herinnert, zijn beledigingen uit te gieten over de strijders. . .”

De slag was hard aangekomen. Toen in November van het jaar 1871 de Mazzinisten een arbeiderscongres in Rome hielden, schreef Bakoenin ten overvloede een „Circulaire tot zijn Italiaanse vrienden”, welke werd verspreid onder de gedelegeerden. Drie afgevaardigden, onder wie Cafiero, werden er door bewogen, aan Mazzini hun vertrouwen op te zeggen. In December 1871 werd te Bologna een „arbeiders-fascio” opgericht, welke Bakoenin zeer na stond. Toen in Maart van het jaar 1872 Mazzini stierf, was het Bakoenin, die zijn plaats in het hart der arbeiders en boeren innam.

Doch de Rus bevestigde zijn overwinning door een studie over „Mazzini's politieke theologie en de Internationale”, waarin hij Mazzini citeert, die de Internationale de partij van de Duivel heeft genoemd. „Welnu,” zegt Bakoenin, „wij zijn die partij van de Duivel. Maar wat wil Satan? Dat ieder de opbrengst van zijn arbeid ontvangt, dat zonder dit, politieke hervormingen doelloos zijn, dat de arbeiders zichzelf zullen vrij maken, dat zij internationalisten moeten zijn.

„Mazzini gelooft, dat de redding der wereld van Italië moet komen, hij gelooft in de uitverkoren staat. Hij is meer theoloog dan politicus, een artist, misschien een goochelaar. Zeker, hij is van hoger orde dan een Bismarck, een Napoleon de Derde, want hij bedriegt het volk alleen, in zoverre hij zichzelf bedriegt. Hij spreekt van „God en volk” maar begrijpt niet, dat hij en de natie slechts zichzelf aanbidden in het symbool van God. Zeker, zijn Godsvoorstelling is menselijk, doch die menselijkheid is beperkt tot de natie, tot de staat. Maar het wezen van de staat weerspreekt de menselijkheid. God en de staat zijn twee symbolen van egoïsme en beperktheid, zij verhinderen de solidariteit tussen alle mensen.

„Het is niet van harte, dat ik deze strijd tegen Mazzini voer. Hij is goed en edel van aanleg. Ik zelf heb dat ondervonden. Hij alleen heeft mij verdedigd, toen ik, versmachtend in Siberië, door de Duitse Joden der emigratie met lastertaal werd achtervolgd. Tegen Marx nam hij toen mijn partij. Waarom sta ik dan nu tegenover hem? Waarom schijn ik meer de partij van Marx dan van Mazzini te kiezen? Helaas, mijn beginselen laten mij geen andere keuze. . . Niemand kan zich bevrijden, dan door met zich zelf alle andere mensen te bevrijden. Dat is de absolute moraal, welke Mazzini vergeefs in zijn God zoekt, en die wij, als fundamentele natuurwet, in het menselijk geslacht vinden.”

In Augustus 1872 hielden de twintig secties van de Internationale een congres te Rimini, om een Italiaanse federatie te stichten. De eenheid was voorbeeldig. Men zond een hartelijke

groet aan Bakoenin en laakte in krachtige woorden de intriges van de Generale Raad tegen hem. Toen besloot men, deze Raad niet meer te erkennen, alle relaties te verbreken met Marx, geen afgevaardigden te zenden naar het komende congres en een nieuwe Internationale te stichten. De geestdriftige Italianen beroofden Bakoenin van zijn aanhang op het Congres. Maar met een voorgevoel van de onvermijdelijke breuk, schiepen zij reeds zijn nieuwe platform.

III

REDT FRANKRIJK !

Het uitbreken van de Frans-Duitse oorlog deed Bakoenin voor Frankrijk beven. Aan Ogarjew schreef hij, dat hij koorts had van opwinding, en elke ramp die men zich kon indenken over de hoofden van de Pommerse helden zou willen zien neerkomen. Toen Frankrijk ineens stortte, sprak hij van verraad.

„Denk aan de woorden,” schreef hij aan Richard, een van zijn vrienden in Lyon, „die Danton sprak in een tijd en in gevaren, zeker niet verschrikkelijker dan de huidige: Alvorens tegen de vijand aan het front op te rukken, is het nodig, de vijand achter het front te vernietigen en te verlammen. Breng de Pruisen binnen Frankrijk ten val, alvorens in staat te zijn met vertrouwen en veiligheid op te rukken tegen de Pruisen er buiten.”

Bakoenin schreef nu een hartstochtelijke oproep aan het verloren Frankrijk, om de strijd voort te zetten als volk, als vrije massa, en door een „machtige, hartstochtelijke, energieke, anarchistische, vernietigende, onbegrensde opstand der volksmassa's” het land te redden. Guillaume publiceerde deze „Brief aan een Fransman”, na de tekst uit vele kladjes te hebben geconstrueerd, en in zes hoofdstukken te hebben samengevat.

„De bourgeois zal oorlogsschatting verkiezen boven een revo-

lutie. Maar beter is het, Frankrijk te ontbinden in communes, opdat deze met vuur en verzet de strijd tegen de Pruisen voortzetten voor de bevrijding van geheel Europa. Alleen Parijs vecht nog. Maar Parijs kan niet alles doen. De boeren moeten het bijstaan. Hun revolutionnaire instincten zijn niet dood. Zij haten niet de arbeiders maar de profiteurs in de steden, de bourgeois, de decreten. Men maakt geen revolutie met decreten, zoals de Jacobijnen dachten. De boeren zullen opstaan, indien men hun recht op de grond erkent, het collectieve recht, wel te verstaan. Die opstand zal de strijd tegen de Pruisen niet verzwakken. De boeren zullen weten, dat de Pruisische staat hun vijand is, zoals de Franse staat dat was. Als het volk zich niet verheft, zal Parijs verloren zijn.

„Frankrijk als staat is verloren. Het kan zich niet meer verlossen door regelmatige en administratieve middelen. Thans is het de beurt aan het natuurlijke Frankrijk, het Frankrijk van het volk, om het toneel der historie te betreden, zijn eigen vrijheid en die van geheel Europa te redden, door een mateloze, spontane, onstuimige opstand, buiten alle officiële organisatie en regeringscentralisatie om. En indien Frankrijk de legers der Pruisen wegzweept, zal het met één slag de volkeren van Europa hebben bevrijd, en de sociale emancipatie der arbeiders mede hebben volbracht.”

Het was in diezelfde tijd, op 20 Juli 1870, dat Marx in een brief aan Engels schreef:

„De Fransen moeten klappen hebben. Overwinnen de Pruisen, dan wint de gecentraliseerde staatsmacht ten bate van de centralisatie der Duitse arbeidersklassen.”

En in een manifest van 9 September:

„Elke poging, om de nieuwe Franse regering omver te werpen, zou in de tegenwoordige crisis, nu de vijand voor de poorten van Parijs staat, een wanhopige dwaasheid zijn. . . Maak geen onnutte agitatie in de provincie. Compromitteert u in niets en laat de republikeinen in Frankrijk handelen. . .”

Toen de Franse staat ineenstortte, meende Bakoenin echter, dat de kans bestond, om een federatie van communes te scheppen in de plaats van de staat. Hij snelde naar Lyon. Een comité van openbare veiligheid had reeds zichzelf in het stadhuis geïnstalleerd. Maar wat te doen? Men zond Richard naar Parijs, om met de republikeinse regering van Gambetta te onderhandelen. Nieuwe verkiezingen werden intussen gehouden en een gemeenteraad nam het gezag in handen.

Toen verscheen Bakoenin. Voor het eerst sinds de opstand in Dresden zou hij weer handelend kunnen optreden. Onmiddellijk vestigde hij zijn hoofdkwartier ten huize van Palix, een vriend van Richard, en de gemeenteraad werd ter zijde geschoven door een „Comité voor de redding van Frankrijk”, dat op een openbare meeting werd gevormd.

„Wat wil je,” vroeg Palix hem, „met deze ongevormde massa? Je gelooft in de natuurlijke goedheid van de mensen, in de scheppende kracht der onbewuste menigte. Ik meen, dat je dwaalt. Kun je alle boosaardige hartstochten bedwingen, die je zult opwekken?”

„We zullen niet overijld te werk gaan,” antwoordde Bakoenin, „en ons de steun verzekeren van Andrieux, al is hij een burgerlijk democraat, en van generaal Cluseret, die lid is van de Internationale.”

„Een avonturier.”

„De massa zal hem meesleuren. Het volk schreeuwt om een heffing op het kapitaal, om vrije keuze van de officieren. Wij zullen het ons program voorleggen.”

Op 24 September las Bakoenin zijn proclamatie, die de volgende dag werd aangeplakt, voor aan de opgewonden bevolking van Lyon. Hij verkondigde, dat de staat was opgeheven, de rechtbanken zouden worden vervangen door volkstribunalen, de belastingheffing was opgeschort ten gevolge der vermogensheffingen, dat een voorlopige staking van schuldbetalingen was ingesteld, dat de gemeenteraad was vervangen door comité's voor de

redding van Frankrijk, welke tezamen een conventie zouden bijeenroepen in Lyon.

Indien de strijd zou slagen, was een uitgebreider programma reeds gereed. Het voorzag in een federatie der Franse gemeenten, die voorlopig het gezag zouden vertegenwoordigen, in afschaffing van het erfrecht, van de geldende wetten, ontbinding van het huidige leger, van de opheffing der erediensden, in doodstraf voor reactionnaire samenzweerdere, schepping van een blijvende revolutionnaire militie van valide burgers ter vervanging van de gewapende macht.

Doch van dit „programma van vernietiging” kon Bakoenin de tekst in zijn zak houden. Wel scheen eerst nog de hartstocht hoog op te laaien, toen de gemeente niet in staat bleek in de genationaliseerde fabrieken de gebruikelijke drie francs per dag te betalen. Een demonstratie van duizenden voor het stadhuis leek revolutie aan te kondigen. Soldaten van de nationale garde werden ontwapend. Bakoenin's comité was meester van het stadhuis. Hij beraamde onmiddellijk plannen, om het gezag van het comité te bevestigen, door arrestatie van de prefect, de burgemeester en de generaal der troepen. Hij riep om Cluseret. Doch deze was onvindbaar en onderhandelde met zijn collega's van het leger. Indien men al in de verwarring een ogenblik het hoofd was kwijtgeraakt, dan niet zodanig, dat men Bakoenin zou toestaan, revolutionnair dictator te worden. De troepen werden geleidelijk samengetrokken rond het stadhuis. De schijn van opstand was zelfs vervaagd, en de roerige zes en twintigste September eindigde hiermee, dat Bakoenin, die trouw op zijn post was gebleven, door de burgemeester werd opgesloten in een cel van het stadhuis.

Het duurde een uur, voor hij werd bevrijd. Doch zijn ruwe overweldigers hadden hem zijn beurs met 165 francs afhandig gemaakt, zodat hij was aangewezen op de hulp der kameraden, die hem nu verborgen hielden. De drie honderd brochures met de „Brieven aan een Fransman”, welke hem uit Zwitserland zou-

den worden gebracht, kwamen niet in zijn handen, omdat de brenger Bakoenin niet wist te vinden. Op 29 September gelukte het aan de Rus, met de trein naar Marseille te ontkomen. Hij verbleef er drie weken, en moest zijn revolver verkopen, om te kunnen leven. Terwijl hij nog toornde tegen „de verrader Cluseret” en „de laffe Richard” vernam hij, dat zeer compromitterende papieren over zijn revolutionnaire bedoelingen waren gevonden, onder andere een wilde brief aan Palix welke was onderschept; dat de sectie van de Internationale dientengevolge was verboden geworden. Het leek raadzaam, dat Bakoenin zo spoedig mogelijk Frankrijk verliet, het land dat hij door een „levée en masse” had willen redden. Hij knipte zijn baard af, zette een bril op, vond een sympathiserende kapitein die naar Genua vertrok en hem meenam, en verliet voor goed de Franse bodem.

Toen hij in Locarno terugkeerde, was hij volkomen uitgeput. Hij ademde moeilijk en, zwaar hijgend, klaagde hij over pijn in zijn ganse lichaam, at noch dronk, en zijn ontredde was volkomen. De mislukking van zijn revolutionnaire poging had hem een hevige slag toegebracht.

Maar de genadeslag bleek het niet te zijn.

IV

PRUISEN OVERWINNEN

Wat in Lyon mislukte, werd nog eenmaal beproefd in Parijs. Op 13 Maart 1871 begon de opstand van de twee honderduizend gewapende Parijzenaars, de Commune. Een volgeling van Proudhon was voorzitter van de Raad. Goede vrienden van Bakoenin werkten er in mede: Varlin, Malon, Elie Reclus. Terwijl de Duitsers de forten bezetten en de Franse regering haar troepen liet aanrukken om de stad te veroveren, organiseerden de rebellen de kiem ener socialistische maatschappij, zoals

Proudhon en Bakoenin die zich hadden voorgesteld. Generaal Cluseret, die in Lyon het avontuur niet had aangedurfd, leidde thans de communards. In de belegerde veste werden tal van hervormingen doorgevoerd, en Elie Reclus regelde het onderwijs, alsof niet de kanonnen reeds bulderden in de voorsteden. Toen de omsingeling benauwend werd, besloot de meerderheid, tegen de wil der Proudhonisten, een dictatoriaal comité in het leven te roepen, dat Cluseret afzette. Het baatte niet. In bloed en wanhoop ging de beweging te gronde. Iedere buurt, elke groep vocht voor zichzelf. Paleizen gingen in vlammen op, gijzelaars werden gefusilleerd, tot de laatste strijders in een hoek van het kerkhof Père la Chaise werden neergeschoten.

Toen Bakoenin dit verschrikkelijk drama volgde, schreef hij: „Indien de Commune mocht mislukken, dan hoop ik twee dingen. Mogen de legers van Versailles Parijs niet anders overweldigen dan met behulp der Pruisen. En mogen de Parijzenaars bij hun ondergang half Parijs meeslepen in hun val. . .”

Bakoenin zag alles verloren. De nederlaag der Commune was voor hem een overwinning van het Pruisendom, waarmee de Franse bourgeoisie zich had verenigd tegen het eigen opstandige volk.

„Hoezeer ik mij zelf ook tracht te overtuigen van het tegendeel, ik geloof, dat Frankrijk is verloren, aan de Pruisen verraden door onbekwaamheid, lafheid en door de begerigheid van de bourgeoisie. Het militarisme en de bureaucratie, de aristocratische aanmatiging en het protestantse jезuitisme van de Pruisen, innig verbond met de knoet van mijn dierbare heer en meester de tsaar van alle Russen, zullen over het vasteland triomferen, voor ik weet niet hoevele tientallen jaren. Vaarwel, alle dromen van naderende vrijheid. . .”

Nog vóór de Commune volledig was ondergegaan, begon Bakoenin aan zijn studie over „Het knoeto-germaanse keizerrijk en de sociale omwenteling”. De toon is wild en driftmatig. De zaak van Frankrijk was voor hem de zaak der mensheid geweest.

Maar Frankrijk is door zijn bourgeois verraden. Arbeiders en boeren zijn niet samengegaan tegen de Pruisen. De burgerlijke staat, met of zonder verkiezingen, negeert de vrijheid, en zal liever samengaan met de Pruisen dan aan de boeren de grond, en aan de arbeiders de opbrengst van hun arbeid te verzekeren. Eens hebben de Pruisen en Rusland samen Polen verdeeld. Ook nu bedreigen zij tezamen het Westen. De sociale revolutie heeft een knoeto-germaans keizerrijk tegenover zich. . .

De Commune van Parijs was in een ongehoord woeden van wraakzucht en bloed, in een wederzijdse poging tot wilde vernietiging, ondergegaan. Bakoenin was volkomen afgemat en verslagen. Doch door een wonderlijke speling van het lot was zijn prestige groter dan ooit.

De vluchtelingen uit Parijs, die aan de hel waren ontkomen, en opdoken in Londen, in Brussel, in Genève, verdedigden de Parijse revolutie en grotendeels de denkbeelden der Proudhonisten en Bakoeninisten. De Commune was een heilig symbool geworden, juist door haar ondergang. Niemand, zelfs Marx niet, durfde het wanhopige en blinde avontuur af te keuren. Marx en Engels voelden de grond onder hun voeten wegzinken. Indien echter Bakoenin moest overwinnen, dan niet in de Internationale. Liever deze opofferen, dan haar in handen laten van de vijanden.

Bakoenin, nu onmachtig om te strijden, voorvoelde, wat er geschieden zou.

„Ik begin te geloven, dat Frankrijk is verloren,” zo had hij kort na de débâcle van Lyon geschreven. „Het zal een vazalstaat van Pruisen worden. En in de plaats van een werkelijk socialisme zal het doctrinaire socialisme van de Duitsers treden, dat slechts zal verkondigen, wat Pruisische bajonetten het toestaan, te zeggen. . .”

Terug in Locarno, schreef hij:

„Een geweldige storm, die door onze laaghartige vijanden van Genève reeds lang is voorbereid in overleg met de autoritaire communisten uit Duitsland, dreigt uit te barsten, niet slechts in

Genève, maar in de hele Jura-federatie. Het doel is slechts, hen uit te sluiten, die de ware geest der internationale in Zwitserland hoog houden. . .”

In September van het jaar 1871 vond te Londen een conferentie plaats onder leiding van Marx, waarvoor Oetin wel, doch de Jura-federatie niet was uitgenodigd. De aanhangers van Bakoenin organiseerden een tegencongres in Sonvillier. Bakoenin was niet in staat te komen. Guillaume stelde een circulaire op, waarin hij rechtstreeks de Generale Raad van de Internationale aanviel, omdat de „corrupte gevolgen van het gezag in zijn handen” ertoe hadden geleid, dat Marx en Engels de Internationale zouden beschouwen als „het privé-eigendom van een paar individuen”, en dat zij een soort regering zouden vormen, die afwijkende denkbeelden als ketterij zou beschouwen. De Jura-federatie stelde voor, de Generale Raad uit zijn macht te ontzetten, en terwille van de autonomie der secties er een eenvoudig bureau voor correspondentie en statistiek van te maken.

De Generale Raad antwoordde met een pamflet over „De zogenaamde scheuringen in de Internationale”. Marx herhaalde hierin al zijn aantijgingen, die hij in zijn geheime circulaire aan de Duitse secties reeds had geuit, vervuld van diepe haat jegens de man, die volgens hem een dictatuur nastreefde in de Internationale. Marx ontwikkelde nu een ongekende activiteit, om betrouwbare afgevaardigden naar het congres gezonden te krijgen. Er verrezen onbekende secties, er kwamen mandaten voor Marx en zijn vrienden uit Duitsland en de Verenigde Staten. Het was duidelijk, dat nu zou gebeuren, wat Marx reeds dreigend had aangekondigd: Bakoenin zou worden geëxcommuniceerd.

V

DE INTERNATIONALE SCHEURT

Op de tweede September van het jaar 1872 kwam het Congres

der Internationale in Den Haag bijeen. Voor het eerst en het laatst waren Marx en Engels persoonlijk aanwezig. Bakoenin zou niet komen, hij was oud en ziek en moe. Van de 67 gedelegeerden werden er twee gewraakt, onder wie Sjoekowski, die de sectie vertegenwoordigde der oude Alliantie van Genève. Van de overigen waren veertig voor Marx, voornamelijk uit Duitsland. Aan Kugelman en Sorge had Marx geschreven, dat Duitsland zoveel mogelijk mandaten moest hebben, omdat het een strijd zou worden op leven en dood. Maar zelfs in de Generale Raad was muiterij uitgebroken. Eccarius was ontzet uit zijn functie van „secretaris voor Amerika”, en Britse afgevaardigden als Roach, Sexton, Mottershead en Hales stonden tegenover Marx. Het duurde drie dagen, voordat de meerderheid er in was geslaagd, de mandaten van haar afgevaardigden goedgekeurd te krijgen.

Op de agenda stonden de uitbreiding van de macht van de Generale Raad. Zij werd aanvaard. Noodwendigheid van politieke actie. Aangenomen. Toen kwam de verrassing: om de Generale Raad te onttrekken aan de invloed der Bakoeninisten stelde Marx voor, de zetel van de Internationale te verleggen naar. . . New York. Er ontstond grote verwarring. De tot nu toe trouwe Fransen verlieten het Congres, en de Bakoeninisten waren afwezig, toen de leden van de Generale Raad in Amerika moesten worden gekozen. Het was duidelijk, dat de Internationale stervende was.

Doch het hoofddoel van het Congres moest nog worden bereikt: Bakoenin moest worden geroyeerd, en met hem Guillaume. Drie argumenten werden aangevoerd: ten eerste, dat Bakoenin in het geheim zijn Alliantie had laten voortbestaan, toen was overeengekomen, haar op te heffen. En dat hij, zo deze sindsdien al was opgeheven, bezig was een nieuwe te stichten met statuten, die zouden afwijken van die der Internationale.

Het derde argument was van persoonlijke aard. Het behelsde, dat „Bakoenin bedriegelijke maatregelen had toegepast, met het

doel, zich eens anders bezit geheel of gedeeltelijk toe te eigenen — wat fraude betekende — en verder, dat hij, om inlossing van zijn beloften te ontgaan, zelf of door zijn agenten zijn toevlucht had genomen tot bedreigingen.”

Een speciaal comité van onderzoek had deze argumenten aanvaard. Wat de eerste twee aangaat, zij waren nauwelijks van enige betekenis. Immers, de beweerde Alliantie zou alleen bestaan in landen of kringen, waar Bakoenin reeds in de Internationale zelf over een meerderheid kon beschikken, zodat een geheime bond van zijn „agenten” weinig zin had. De derde beschuldiging, van zuiver persoonlijke aard, verdient nadere toelichting. Zij werd juist bevonden, nadat Marx, in een besloten bijeenkomst met het comité van onderzoek, de leden van deze commissie had overtuigd. Waarom ging het?

Indertijd had de Rus Ljoebawin aan Bakoenin gevraagd, „Das Kapital” van Marx te vertalen. Hij had drie honderd roebel voorschot gegeven, en slechts enkele kleine gedeelten van de copie ontvangen, zodat Bakoenin in gebreke was gebleven. Dat was de basis, waarop Marx zijn tegenstander had beschuldigd van oplichting („Ganerei”). Toen nu Netsjajew in Bakoenin’s leven kwam, en deze vernam, dat de oude revolutionnair zich zorgen maakte, dat wellicht Ljoebawin de reeds verteerde drie honderd roebel zou terug vragen, had Netsjajew op eigen gelegenheid en zonder daarin Bakoenin te kennen, een dreigbrief namens een fictief bestuur van een revolutionnaire organisatie aan Ljoebawin gezonden. Daarin wordt deze gewaarschuwd, dat hij Bakoenin met rust moest laten. Doch deze had spontaan reeds een schuldbekentenis getekend en beloofd, het geld terug te betalen, zodra hij daartoe bij machte zou zijn. Zelfs Ljoebawin, in een brief aan Marx (20 Augustus 1872) erkende, dat Bakoenin wel geheel onkundig kon zijn van Netsjajew’s dreigbrief. Marx was echter door Oetin op het spoor gekomen van deze geschiedenis en speelde haar uit op het Congres van Den Haag.

Dat Ljoebawin, geenszins een revolutionnair, inlichtingen verschaftte, deed hij volgens eigen woorden, om de invloed te breken van Bakoenin, die nog immer voor de Russische jeugd met een roemrijk aureool was omgeven. Hij wist, dat Netsjajew de brief schreef uit Genève, terwijl Bakoenin in Locarno vertoefde, en dat Bakoenin's medeplichtigheid aan de „afpersing” („Erpressung” noemde Marx het) onwaarschijnlijk was. Niettemin hoopte hij, dat Bakoenin te schande zou worden gemaakt.

Guillaume had bij het onderzoek geweigerd, enige verklaring af te leggen, om niet de schijn te wekken, alsof hij de comédie ernstig zou nemen. Hij sloot zich aan bij de verklaring van vijf landen, dat zij hun verplichtingen zouden nakomen jegens de Internationale, doch zich gezamenlijk zouden verzetten tegen elke inmenging van de Generale Raad in hun aangelegenheden. Dit „verdrag van solidariteit” was getekend door de Spanjaarden (o.a. door Morago), de Belgen (bij wie van den Abeele), de Zwitsers der Jura-federatie (met Guillaume), de Nederlanders (Dave en Gerhard) en een Amerikaan.

Na deze verklaring besloot de meerderheid, Bakoenin en Guillaume te royeren als leden van de Internationale.

VI

AFSCHEID DER VRIENDEN

De eerste Internationale was vernietigd. Wel poogden beide fracties nog vijf jaren de fictie hoog te houden, dat elk van hen de voortzetting was van de oorspronkelijke organisatie. De aanhangers van Bakoenin kwamen op 15 September nog bijeen in Saint-Imier. Er waren Spanjaarden, Zwitsers, Italianen, Fransen, twee Amerikanen, die besloten, dat „de vernietiging van de politieke macht de eerste taak is der arbeiders, en elke zogenaamde „dictatuur van het proletariaat” even gevaarlijk als elke

andere regeringsvorm". In 1873 belegden deze groepen nog een congres in Genève, in 1874 in Brussel, in 1876, na de dood van Bakoenin, in Bern, in 1877 in Verviers. De Marxisten kwamen nog bijeen in 1873 in Genève, in 1877 te Gent. Dat was voor beide stromingen het einde der internationale samenwerking.

Marx en Engels schreven nog een brochure tegen Bakoenin, met medewerking van Lafargue en Oetin, en waarin nogmaals alle beschuldigingen aan het adres van Bakoenin werden herhaald. Doch deze stelde geen belang meer in de strijd. Onmiddellijk na het Congres, dat zijn vrienden in 1873 hadden gehouden, nam hij afscheid.

„Beste vrienden. Ik kan het openbare leven niet vaarwel zeggen, zonder u een laatste woord van dankbaarheid en sympathie te hebben doen toekomen. Wij kennen elkaar nu sinds vier en een half jaar. Ondanks alle samenspanningen van onze gemeenschappelijke vijanden en hun eerloze laster, hebt gij immer voor mij achting, vriendschap en vertrouwen gehad. . . Uw overwinning, die der vrijheid en der Internationale, op de autoritaire intriges, is volkomen. Gisteren, toen de zege nog onzeker kon schijnen, had nog niemand uw rijen mogen verlaten. Nu de overwinning een feit is, heeft ieder de vrijheid, te handelen naar zijn persoonlijk inzicht. Van dat recht maak ik gebruik, u te verzoeken, mijn heengaan als lid te willen aanvaarden. . . Hoofdzaak is nu: de organisatie van de krachten der arbeiders. Maar deze organisatie moet het werk van het proletariaat zelf zijn. Indien ik jong zou zijn, zou ik mij te midden der arbeiders begeven, waar ik, het arbeidzame leven van mijn broeders leidend, tegelijk zou kunnen deelnemen aan het grote werk der organisatie. Maar noch mijn leeftijd, noch mijn gezondheid veroorloven mij dat. Ik heb eenzaamheid en rust nodig. . . Ik zal voortaan, met de bezorgde liefde van een broeder, alle uw schreden volgen, en met vreugde elke nieuwe overwinning van uw zaak begroeten. Ik zal de uwe zijn tot in de dood. . .”

HET BREKEND HART

Maar Bakoenin geloofde niet meer. Niet alleen zijn krachten waren uitgeput, ook zijn vertrouwen. Hij zag slechts ondergang en ellende naderen, voor zichzelf en de wereld. Nog één troost kon hem afleiden: het gezelschap van jonge mensen.

Marx had het aureool, dat Bakoenin omgaf in de ogen der Russische jeugd, niet doen verbleken. In Locarno ontving Michael bezoek van jonge Russen, die hadden deelgenomen aan ondergrondse politieke werkzaamheden in hun vaderland en nu in Zwitserland hun activiteit of hun studies vervolgden. Daar was Michael Sasjin, die zich Armand Ross noemde, en die de draden weefde van een net van revolutionnaires door Europa. Er waren twee medische studenten, Holstein en Oelsnitz, die in Sint Petersburg van de universiteit waren verwijderd. Doch niet Locarno, maar Zürich was het centrum van deze jonge strijders. Toen Antonia, na de dood van haar broer, verlof had gekregen, om haar ouders in Rusland een bezoek te brengen, en Michael alleen was, verhuisde hij naar Zürich, waar hij van de honderden jonge Russen idool en orakel werd. Wanneer de studenten waren verenigd in de kamer van een hotel of pension, placht Michael hen te bezoeken.

„Wijd ging de deur open, en daar verscheen de enorme gestalte van Michael Alexandrowitsj Bakoenin. Hij was zo gewend, de aandacht te trekken, dat hij niet gehinderd werd door de op hem gerichte blikken, door het gezelschap heen stapte naar zijn zetel, met een gemakkelijke, gematigde vrije manier van lopen. Dan was aller aandacht op hem gevestigd. En niemand lette er op, dat zijn gevolg mee kwam: een groep van Fransen, Russen en Serviërs.”

„Hij wendde zich nu eens tot de één, dan weer tot de ander, en hij sprak zonder de geringste moeite, nu eens in het Duits, dan

in het Italiaans, of in het Frans of Spaans. Maar tenslotte kreeg het Russisch de overhand. . .”

„Indien hij in goede vorm was, sprak hij over zijn jeugd, Moskou, zijn vriendschap voor Bjelinsky. Iedereen luisterde naar zijn gemakkelijke, bevallige manier van spreken. Niet alleen aan zijn tafel was er diepe, bijna plechtige stilte. Zij, die aan andere tafels zaten, zeiden geen woord, hoewel soms spijtig, dat zij niet de moed hadden, hun mond te openen.

Bakoenin had ouderwetse manieren. Hij vroeg toestemming aan de jonge vrouwen, om te mogen roken, en laakte het in hen, indien zij zelf een sigaret opstaken of zelfs wijn dronken.

Met de Polen duurden de moeilijkheden voort. Zij wilden geen afstand doen, indien hun land zou herrijzen, van de oostelijke gebieden, die Bakoenin als Russisch beschouwde. Doch de anderen bleven vol belangstelling de oude held volgen. Een deel van hen nam het voor hem op tegenover Marx.

In Locarno terug wijdde Bakoenin zich voornamelijk aan zijn briefwisseling. Zijn aanhangers in Zürich echter hielden hem hartstochtelijk op de hoogte van hun strijd voor zijn naam en denkbeelden. Zo leverden zij slag tegen Lawrow, een liberaal, die Herzen's pogingen voortzette in een nieuw orgaan. Onvermijdelijk kwam het echter ook tot geschillen tussen hen zelf, al bleef een belangrijke groep Bakoeninisten actief en den meester toegewijd.

Maar diens gezondheid en gemoedsrust werden steeds geringer. Hij werd ongewoon dik, kortademig, en leed zeer aan het hart, zodat de dokters strychnine voorschreven. Zijn asthma veroorzaakte, dat hij bang was, naar bed te gaan, en gaarne nachten lang bleef opzitten, hoewel hij slechts wakker bleef door koffie te drinken en wodka. Daarbij kwamen angsten voor vervolging, voor uitlevering aan Rusland. Hij wees verzoeken van zijn talloze aanhangers in Italië en Spanje, om zich daar te vestigen, af. Toen Marx' laatste pamflet over de „Alliantie en de Internationale” uitvoerig was besproken in het „Journal de Genève”, ver-

weerde Bakoenin zich niet slechts, door Marx te lijf te gaan. Hij verklaarde, dat hij de strijd beu was.

„Zal ik het bekennen? Al wat er is gebeurd heeft mij doen walgen van het publieke leven. Ik heb mijn deel gehad, en nu ik mijn hele bestaan heb dóórgevochten, ben ik het moe. Ik ben over de zestig. Ik heb een hartaandoening, die met de ouderdom erger wordt, en mijn leven zwaarder maakt. Laten jongeren het werk voortzetten. Wat mij betreft, ik voel noch de kracht, noch wellicht het vertrouwen in me, die nodig zijn, om de Sisyphusarbeid tegen de triomferende krachten van de reactie te vervolgen. Daarom heb ik mezelf van de lijst geschrapt, en vraag van mijn dierbare tijdgenoten alleen, dat zij mij vergeten. Ik zal voortaan niemands rust verstoren. En ik verzoek op mijn beurt, met rust te worden gelaten. . .”

Aan een vriend schreef hij, dat hij slechts kon herhalen, wat hij reeds eerder had gezegd: dat het zwaard van Damocles, dat Marx op zijn hoofd had willen doen neerkomen, slechts een emmer vuil water was geweest. Toch leed hij er onder. Toen hij van zijn oude vriend Georg Herwegh de „Strophen aus der Fremde” herlas, bleef hij lang verwijlen bij deze verzen:

Du wirst nicht hingehn, wie das Abendrot,
Du wirst nicht stille, wie der Stern versinken,
Du stirbst nicht einer Blume leichten Tod,
Kein Morgenstrahl wird deine Seele trinken.

Wohl wirst du hingehn, hingehn ohne Spur,
Doch wird das Elend deine Kraft erst schwächen;
Sanft stirbt es einzig sich in der Natur:
Das arme Menschenherz muss stückweis brechen . . .

VIII

EEN PARADIJS VOOR ANTONIA

Het vertrek van Antonia naar Rusland met haar beide dochters had wederom een diepere oorzaak: zij verwachtte haar derde kind. Hoewel Bakoenin tijdens haar afwezigheid voldoende door vrienden werd gesteund, en hij geen onmiddellijke grote zorgen had, kwelde hem de gedachte, wat hem te doen stond, indien Antonia met drie kinderen zou terugkeren. Zij was bij de geestverwanten en vrienden van Michael niet geliefd. Wellicht dat weinigen haar de ontrouw jegens Bakoenin vergaven, misschien dat haar volkomen onverschilligheid tegenover de denkbeelden van haar wettelijke echtgenoot haar de sympathie van diens kameraden had gekost, zeker is, dat haar karakter niemand voor haar innam.

Toch had de oude Bakoenin een onbegrijpelijk zwak voor Antonia, en vreesde hij niets zozeer, als haar te verliezen. Toen dan ook de Italiaan Cafiero, de jonge man, die het congres der Mazzinisten had verlaten, omdat hij gewonnen was voor de denkbeelden van Bakoenin, in Zwitserland kwam, om een bestemming te zoeken voor de erfenis, die hem was ten deel gevallen, ging Bakoenin kinderlijk verheugd in op het voorstel, een villa te kopen met grote tuin, op naam van Bakoenin, daar een tehuis te stichten voor alle dakloze revolutionnaires, en door het bouwen van een boerderij in aller onderhoud te voorzien.

De plannen waren groots. Cafiero kocht in Locarno, op de weg naar Bellinzona, een oude woning met een grote tuin, „Baronata” genaamd, wierf een Italiaanse metselaar, die meteen zijn broeder, twee Italianen en twee Spanjaarden, benevens een meisje van verdachte zeden meebracht en op „Baronata” installeerde, en belastte Bakoenin met het toezicht op de werkzaamheden. Men plantte vruchtbomen, kocht twee koeien, twee paarden, een wagen en een boot voor het meer. Een weg werd aan-

gelegd, die alleen reeds zes duizend francs kostte. Maar Bakoenin was gelukkig: hij bouwde een paradijs voor Antonia. . .

Toen de rekening werd opgemaakt, bleek Cafiero vijftig duizend francs armer te zijn geworden en verplicht, nog eenzelfde som te storten, om de werkzaamheden ten einde te kunnen brengen. Cafiero beloofde het, en Bakoenin nodigde Antonia, die in het hart van Rusland verbleef, uit, terug te keren. Hij zond haar zes duizend francs, en zij was overtuigd, dat de langverwachte erfenis van Michael's tehuis eindelijk betaald was. Daar zij niet scheiden kon van haar familie, kwam zij terug, met haar drie kinderen niet alleen, doch met haar moeder, vader en zuster, een caravaan van zeven personen. Gambuzzi reisde haar tegevoet naar Wenen, en Michael Sasjin, die nu ook een trouw bezoeker was van „Baronata”, bracht haar vandaar naar Locarno.

Gambuzzi had Antonia gewaarschuwd, dat hoewel het gerucht ging, dat Bakoenin een deel van zijn erfenis had ontvangen, hij overtuigd was, dat Cafiero het huis op Michael's naam had gekocht. Doch Antonia schonk daaraan geen verdere aandacht. Zij installeerde zich op „Baronata”.

Intussen had Cafiero een Russisch meisje ontmoet, die hij was gevolgd naar het vaderland om haar te huwen, en terugkerend ontdekte hij niet alleen, dat zijn woning bezet was, doch tevens dat zijn vader hem niet meer had nagelaten dan honderd duizend francs, welke vrijwel geheel aan „Baronata” waren besteed. Nu hij gehuwd was, waren zijn denkbeelden over de eigendom enigszins gewijzigd, en hij verzocht Bakoenin, het bezit over te schrijven op zijn naam, wat deze onmiddellijk en gewillig deed.

Hoe echter aan Antonia te onthullen, dat „Baronata” hem niet toebehoorde, en zelfs niet langer op zijn naam stond? Hij vreesde niets zo zeer als haar te verliezen, of haar toorn op te wekken. Een schier ziekelijke afhankelijkheid en afhankelijkheid deden hem zwijgen; zijn leven werd erger dan een hel. Toen dan ook Cafiero hem vroeg, naar Bologna te gaan, waar de rebellen een

opstand voorbereiden — Cafiero's vrouw had, in haar kleren genaaid, reeds dynamiet naar Italië gesmokkeld — leek hem dit avontuur, hoe dol ook, de enige uitkomst te bieden. Onderweg schreef hij in een herberg een roerende bekentenis aan Antonia. Hij sprak ervan, dat hij wilde sterven, doch dat hij nog immer recht had op zijn aandeel van het ouderlijk vermogen, en dat hij Antonia's zuster tot gevolmachtigde verklaarde om naar Rusland te gaan en de erfenis te bestemmen voor zijn gezin.

Van de opstand in Bologna kwam niets. Vermomd als een invalide en dove oude heer waakte Bakoenin vergeefs. Een van de samenzweerders werd gearresteerd, de anderen vluchtten. Bakoenin wachtte met een geladen revolver, wat er zou gebeuren. Tenslotte leidden de Italianen hem, nadat zij zijn haren hadden geschoren, en hem verkleed hadden als een oude priester wiens bril bewees, hoe bijziende hij was, over de grens terug.

Het was intussen Michael Sasjin, die Antonia de slag had toegebracht.

„Het is nodig, je te vertellen, dat jij geen recht hebt, hier langer te blijven.”

„'Baronata' is eigendom van mijn man.”

„Eigendom van de revolutie.”

„Jullie maakt je meester van Michael's erfenis.”

„Jij van de onze.”

„Michael heeft 'Baronata' gekocht.”

„Met het geld van Cafiero.”

„Je liegt.”

„Het bewijs. Hier is het bewijs. . .”

Antonia had zich niet zonder waardigheid gedragen. Haar gewone koelheid hielp haar, geen te grote aandoening te verdragen. Zij verliet na enkele dagen met haar ganse familie „Baronata”. En toen zij vernam, dat Michael uit Italië was teruggekeerd, zond zij haar zuster, om hem tegemoet te reizen. De oude man was dodelijk bevreesd, dat zij hem voor altijd zou

verstoten. Antonia echter had ook haar goede zijde. Zij vestigde zich in Lugano en bereidde aan Michael een tehuis.

Intussen hadden Michael Sasjin en Cafiero een onderhoud gehad met Guillaume, die volkomen goedkeurde, dat men Bakoenin en zijn familie niet langer zou toelaten, op „Baronata” te wonen. De lichtzinnigheid, waarmee de oude niet slechts zijn vrouw, maar haar ganse familie uit midden-Rusland had uitgenodigd, de lichthartigheid, waarmee hij „Baronata” had aangeboden als een „paradijs voor Antonia”, was ook Guillaume te bar.

De jongeren lieten Bakoenin evenwel niet in de steek. Cafiero gaf hem nogmaals drie honderd francs, en was bereid hem vijfduizend francs te verschaffen, indien de familie van Antonia borg zou zijn voor de terugbetaling. In een pijnlijk onderhoud met Cafiero, Sasjin en Guillaume moest de oude man erkennen, dat hij geen borg had kunnen vinden. Toen boden de anderen hem een pensioen aan van drie honderd francs per maand, dat bijeengebracht zou worden door de kameraden der verschillende landen. Bakoenin was diep gekwetst over dit blijk van medelijden en dit vertoon van liefdadigheid. Hij vroeg een lening. Zijn aristocratische trots verzette zich tot het uiterste. Drie duizend francs, dan zou hij zich redden. De jongeren weigerden. De oude van zijn adeldom vervallen aristocraat zou genoeg moeten nemen met de steun van liefdadige arbeiders. . .

Er was bij dit onderhoud een aan Bakoenin onbekende geestverwant aanwezig. Hij was niet op de hoogte van de tragedie van het financieel wanbeheer van de oude revolutionnair, en zag hem voor zich in zijn wanhopige worsteling om eer en waardigheid te redden. Hij stond in een hoek en schreide om de vernedering van de grijsaard.

SCHEMERING

In Lugano wachtten hem „een uitstekende kamer, vrouw en kinderen, warmte en vriendschap”. Hij behoefde ze wel. Zijn laatste discipelen waren een groep Italiaanse arbeiders, die hem vruchten en wijn brachten, wanneer hij ziek was. Zijn toestand verergerde nu snel. Indien hij kon opstaan, bezocht hij nog de café's, waar hij kranten las en brieven schreef. Hij ontmoette er een Franse communard, die zich verbaasde over zijn ongeregelde leven. Om acht uur stond hij, indien zijn pijnlijke lichaam het hem veroorloofde, op, bracht de ochtend door op een terras, keerde om twee uur naar huis terug, liefst met wat koek of bonbons voor de kinderen, sliep des middags, bleef des avonds zijn familie gezelschap houden, trok zich dan terug in zijn slaapkamer, waar hij gekleed op een veldbed lag en het grootste deel van de nacht las.

Antonia had steeds haar eigen kamer, en wederom bezocht Gambuzzi haar dikwijls. Op zijn bed lagen een zachte matras en een zijden beddesprei. Michael leefde zijn eigen bestaan. Hij ontwaarde, dat overal de reactie zegevierde. In Spanje was het koningschap hersteld. In Italië had Garibaldi zich met de koning verzoend, en zelfs met het Vaticaan. Bakoenin geloofde niet meer aan de natuurlijke goedheid der mensen.

„Als er op de wereld nog maar drie mensen waren, zouden twee ervan zich verenigen om de derde te onderdrukken.”

Aan Elisée Reclus, een van de hem toegewijde broeders, schreef hij:

„Tot mijn volslagen wanhoop heb ik ontdekt, en ik ontdek het iedere dag opnieuw, dat er geen revolutionnaire idee in de massa leeft, geen hoop, geen hartstocht. En waar deze ontbreken, daar kun je werken zoveel je wilt, je zult geen resultaat bereiken.”

Hij las veel, vooral Schopenhauer.

„Deze Duitser heeft bij uitzondering gelijk,” zei hij tot zijn vrienden. „De vlieg leeft, om te worden uitgezogen door de spin, de mens, om door verdriet te worden verteerd. Schoon is het leven om te zien, verschrikkelijk om te zijn. Ons verstand is goed, ons geweten wijst ons de weg, maar de driften zijn sterker dan al het andere en maken roofdieren van de mensen. Mijn fout is het geweest, alleen de rede en het zedelijk oordeel te zien, en het andere niet. Dat andere is sterker. De blinde wil draagt het redelijk verstand, maar wordt er niet door geleid. Ik moet het helaas bekennen.”

In Maart van het jaar 1875 schreef hij voor het laatst naar Premoekjino. Tatjana was dood. Van de zusters leefde nog slechts Alexandra.

„Vele, vele herinneringen zouden herleven indien wij elkaar zouden ontmoeten. Zal dat nimmer meer zijn? Ik zou jullie allen willen zien, je willen omhelzen met warme, broederlijke liefde, als jullie komt, Paul, Alexis, Nicolaas, en al de onbekende neefjes en nichtjes. . .”

Hij was zonder politieke hartstocht. Maar soms werd hij zijns ondanks meegesleept door het oude, nog smeulende en welhaast gedooft vuur. En eenmaal schreef hij:

„Vergun mij, een grijsaard, enige waarachtige woorden tot u te spreken, mijn laatste. Tracht in de betrekkingen met mensen, die u na staan, zoveel waarheid, oprechtheid en hartelijkheid te leggen, als het uw karakter mogelijk zal zijn. Versta, dat men op de Jezuitische spitsboeverij niets kan opbouwen, dat levend is en hecht. Zie in, dat revolutionnaire werkzaamheid, wil zij tot resultaat voeren, nimmer een steunpunt mag zoeken in gemene en lage hartstochten. En begrijp, dat zonder hogere, het spreekt van zelf menselijke idealen, geen revolutie tot de overwinning kan leiden. . .”

NIEUW BARONATA

In December 1874 vernam Bakoenin door bemiddeling van Antonia's zuster, die naar Rusland was teruggekeerd, dat nu bepaald was, dat Michael's aandeel in het landgoed van zijn vader bestaan zou uit een bos, waarvan de waarde kon worden geschat op honderd duizend francs. De vreugde was onbeschrijfelijk. Een tweede Baronata zou worden geschapen. In Februari 1875 kocht Michael de villa Bresso, die herdoopt zou worden in villa-Bakoenin. De prijs was acht en twintig duizend francs. Het noodzakelijke voorschot werd geleend van Gambuzzi, en in October zou het huis betaald moeten zijn en bewoond kunnen worden. Bakoenin begon een serie handboekjes te kopen over kunstmest, zaad, vruchten- en groentenkwekerij, en hij stond „voor de open deuren van het paradijs”.

Brief na brief werd naar Rusland gezonden. Helaas bleef geld uit. Eindelijk, in October, vernam Bakoenin, dat de opbrengst van het bos niet meer dan zestig of zeventig duizend francs zou bedragen, en dat het binnen twee jaar zou worden voldaan. Hoewel dit vooruitzicht niet zonder aanlokkelijkheid was, stelde het Gambuzzi zeer teleur. Hij moest een bank verzoeken, hem bij te springen. Andere vrienden verschaften, wat zij konden, maar weldra was er geen cent voorhanden in het nieuwe huis dat in December was betrokken.

Michael verviel nu snel. Zijn asthma, zijn hart, zijn doofheid, zijn geheugenzwakte kwelden hem meer en meer. Soms waren liggen en zitten hem gelijkelijk ondraaglijk. Indien echter de pijn tijdelijk week, praatte hij druk en soms zelfs met vuur in zijn woorden.

Met Michael Sasjin en Cafiero had hij zich verzoend. Een jonge Russische studente, Alexandra Weber, voelde een bijzondere genegenheid voor hem. Uren was zij bij hem. Antonia stelde

weinig belang in de grijsaard, die in zijn kale kamer omgeven was door stapels kranten, medicijnflessen, tabakspotten, manuscripten en onvoltooide brieven. In de uren van beterschap las hij Alexandra voor uit een studie over „God en de Staat”.

„De evolutie van de mens doorloopt drie fazen: dierlijkheid, denken, opstand. Zij daalt niet af van het volmaakte tot het onvolmaakte, doch omgekeerd. De mens heeft het paradijs niet verloren, hij moet het nog veroveren. De voorstellingen van God en Hemel vertolken onvervulde wensen, maar anderzijds zijn zij verbeeldingen van aards gezag. Gezag echter is uit den boze, niet alleen in zaken van het menselijke gemoed, maar ook in de wetenschap. Wetenschap moet het zich eeuwig vervormende leven leren kennen, geen geleerde mag zich inbeelden, aan zijn kennis het recht te ontlenen anderen te onderdrukken. Het bruisende leven mag aan geen enkele abstractie worden opgeofferd. Het moet in vrijheid scheppen. En opstaan tegen al wat is verstand. Ware wetenschap moet religie vervangen, en leiden tot erkenning van vrijheid en zedelijkheid. . .

„Zij alleen kunnen de Godsvoorstelling vervangen, welke de openbaring is van een autoritair ideaal!

„Voltaire nu, heeft verklaard, dat indien er geen God was, men Hem zou moeten uitdenken, terwille van de orde en de zedelijkheid. Hij dwaalde. Ik zou de stelling willen omkeren: indien zulk een God, die een mensvormig gezag zou vertegenwoordigen, zou bestaan, zouden wij hem moeten ontkennen. In naam van de vrijheid zouden wij hem moeten afschaffen.”

„Geloof u nog in de vrijheid?”

„Ik weet het niet. Indien ik om me heen zie, hoe overal de macht, het geweld, het kwaad, het verdriet zegevieren, wanhoop ik. Maar dan bedenk ik, dat er nog een andere wereld is dan deze van de strijd om het naakte leven. Een wereld van gedachten, van gevoelens, van zachtheid, van liefde, van schoonheid. En in die wereld kan de vrijheid bestaan.”

Tot jonge mensen hield hij er van, nog over de revolutie te

spreken. Maar als iets van het verleden; als iets uit een droom. Soms wilde hij Alexandra Weber zijn herinneringen dicteren. Maar waartoe? Hij verviel in het scepticisme van Montaigne en in de wereldvervreemding van Pascal. Hij zeide, dat de mens elke dag de dood moest verwachten, om niet door hem te worden verrast. Het liefst hoorde hij Alexandra verhalen vertellen van thuis, uit Rusland, en sprak hij zelf over zijn jeugd, over zijn zusters

„Die lieve Ljoebow. Ik herinner me nog zo goed, dat ze stierf. Oh, Michael, zei zij, hoe goed is het te sterven. Hoe goed, in staat te zijn, zich voor altijd uit te strekken. . .”

XI

HET IJDELE LEVEN

In Maart 1876 kwamen uit Rusland de eerste duizend roebels. In Mei keerde Antonia's zuster terug met de totale opbrengst van het woud: zeven duizend roebels. . .

De catastrofe was volkomen. Geen schulden zouden kunnen worden betaald. Er werd familiaaraad gehouden. Gambuzzi kwam over. Hij stelde het enige voor, wat uitvoerbaar leek en wat hem zelf het beste schikte: Antonia en haar kinderen, die toch ook de zijne waren, mee te nemen naar Napels en met de noorderzon te vertrekken. Bakoenin zou meereizen. Hij berustte. Hij zag in, dat zodra hij zou zijn overleden, Antonia toch zou hertrouwen met Gambuzzi. En hij verzocht de Italiaanse regering om een verblijfsvergunning.

Nu zou hij, voor goed, afscheid nemen van Zwitserland. Hij was er de eerste maal gekomen met Herwegh, had er rondgezworven met Weitling. Herzen had hij er ontmoet. De goede Alexander was reeds lang dood. Ogarjew woonde in Londen. Guillaume was hem ontrouw geworden, niet wat zijn ideeën be-

treft, doch Bakoenin had hem nimmer weergezien. Jammer, hij had zo veel van hem gehouden. Maar zijn vrienden in Bern moest hij nog opzoeken. Ze waren hem altijd trouw gebleven: de Vogts en de Reichels.

Adolf Vogt haalde hem af van het station. Bakoenin was ziek. Vogt overreedde hem, met hem naar het ziekenhuis te gaan. Maar des avonds stond de grijsaard op, kleepte zich moeizaam en bezocht de Reichels. Zijn oude vriend speelde Beethoven.

„Alles zal voorbijgaan, de wereld zal verderven, maar de negende symphonie zal blijven.”

Hij dacht aan Dresden, aan Wagner en aan Schopenhauer. Wagner verachtte hij, maar Schopenhauer leek hem groot.

„Deze wijsheid is alleen bestemd voor wie voldoende hebben geleden, om haar te verstaan. Men kan er niet bij leven. Maar zij is vertroostend om mee te sterven. Dood is geen straf. Hij is de verlossing van pijn en smart. Een rustige, dromeloze slaap.”

Het was de laatste maal, dat hij muziek zou horen. Toen Reichel ophield, en hem vroeg naar zijn inzichten, haalde hij de schouders op.

„De volkeren zijn slaafs geworden. Er is geen opstandigheid meer. Ik heb mijn krachten verspild. . . Maar, mijn beste vriend, speel voort, en praat niet. Tegenover de eeuwigheid is alles ijdel. . .”

Na die avond kon hij het ziekenhuis niet meer verlaten. Adolf Vogt en de Reichels bezochten hem geregeld. Adolf, die arts was, zag het einde naderen. In zijn heldere ogenblikken sprak Bakoenin er van, een ethica te schrijven. Toen viel hij in een diepe verdooving.

Een enkele maal ontwaakte hij nog. Hij vroeg Maria Reichel, met wie hij Russisch sprak, om wat „kasja”, een meelsoep uit het vaderland. Dan sliep hij voorgoed in.

Op de eerste Juli van het jaar 1876 strekte hij de moede leden.

EPILOOG

Toen Adolf Vogt de overlijdensacte moest opmaken, vroeg de politie hem, welk beroep Bakoenin had gehad. Vogt dacht even na, mompelde, dat zijn vriend een villa had gehad in Lugano. De beambte was tevreden. Hij schreef de overledene in als „Michel de Bakounine, rentenier”.

Tijdens de begrafenis, op de derde Juli, in een stralende zon, maakten de doodgravers grappen over de zwaarte van het lijk en de omvang van het lichaam. Ongeveer dertig oude vrienden volgden de lijkbaar. Aan de groeve spraken Sjoekowski, Guillaume, Elisée Reclus, Schwitzguebel en een arbeider uit Bern. Na afloop begaven zij zich naar een lokaal en bespraken het verval van de Internationale.

Antonia kwam enige dagen later in Bern. Uit Napels. De Reichels ontvingen haar koel. Zij vroeg aan Reichel, hoe Michael was gestorven.

„Zijn laatste woorden waren: Ik heb nu niets meer nodig. Ik heb mijn lied gezongen. Hij stierf, zoals hij leefde: hij gaf zich geheel zoals hij was, zonder frazen, in het volle bewustzijn van zijn toestand. Hij was het leven moe en sloot de ogen zonder spijt. Hij wenste te sterven. . .”

LITERATUUR

Michel Bakounine: Oeuvres (Paris, 1895-1913).

Dr. Max Nettlau: Michael Bakunin. Eine Biographie (Wien, 1896-1900).

Dr. Max Nettlau: Michael Bakunin. Eine biographische Skizze (Berlin, 1901).

E. H. Carr: Michael Bakunin (Londen, 1937).

James Guillaume: L'internationale. Documents et souvenirs (Paris, 1905-1910).

Josef Pfitzner: Bakunistudien (Praha, 1932).

Georg Steklow: Michael Bakunin (Stuttgart, 1920).

Fritz Brupbacher: Marx und Bakunin (Berlin, 1922).

P. Kropotkin: Idealen en werkelijkheid in de Russische literatuur (Amsterdam, 1907).

Mr. H. P. G. Quack: De Socialisten. Personen en Stelsels (Amsterdam, 1933).

F. Domela Nieuwenhuis: De Geschiedenis van het Socialisme (Amsterdam, 1902).

Deze uitgave heeft U bereikt
via Stg. Pamflet, Postbus 1333
Groningen. Recente fond-
lijsten steeds in De As.
Neem een abonnement!
Les nrs. f 10,—

Pamflet

0280